

02:27 Fordeling af velfærd i Danmark

Fordeling af velfærd i Danmark

Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om velfærdsfordeling

Jens Bonke
Martin D. Munk

02:27

Socialforskningsinstituttet

Socialforskningsinstituttet 02:27

50,00 inkl. moms
ISSN 1396-1810
ISBN 87-7487-707-0

Indhold

Nogle har meget, andre lidt	4
Hvad er levevilkår?	5
Hvad er gode henholdsvis dårlige levevilkår?	6
Hvordan er det gået med danskernes levevilkår?	6
Hvor stor er uligheden i Danmark?	7
Litteratur	9

Fortsat fattigdom i Danmark	10
Hvad er fattigdom?	11
Fattige voksne i Danmark	12
En gang fattig, altid fattig?	13
Litteratur	15

Fattige børn	16
Hvem er de fattige børn?	17
Fattige børn i Danmark	17
Travle børn og dovne børn!	18
Litteratur	19

Kan man løbe fra sin fortid?	20
Hvad er social arv?	21
Falder æblet langt fra stammen?	22
Den sociale mobilitet er forskellig fra fødselsårgang til fødselsårgang	23
Får man samme indkomst som sine forældre?	24
Hvordan opnår man magt?	25
Litteratur	26

Findes den demokratiske familie?	28
Hvad foregår der i familien?	29
Fordeling af ressourcer i familien	30
Hvem bestemmer og hvem får hvad i familien?	31
Økonomisk ligestilling gør kvinder tilfredse og mænd utilfredse	33
Ulvetimens pris for karrieren	35
Litteratur	36

De ældre kan godt selv, også mændene	38
Mange ældre har det godt	39
Hvordan klarer ældre mænd og kvinder sig?	40
Den 3. alder, hvad er det der sker?	41
Litteratur	43

Forskellige velfærdssystemer i Europa	44
Uundgåelig ulighed	46
Hvor ulige er indkomsterne i Europa?	46
Er europæere mere lønmobile?	47
Det er dyrt for kvinder at få børn – i Europa	48
Tiden i Europa	49
Skandinavien – foregangsregion med forskelle	51
Europas fattige børn	51
Litteratur	52

Datagrundlaget for SFI’s forskning om velfærdsfordeling	54
Levekårsundersøgelsen	55
Ungeforløbsundersøgelsen	55
Det europæiske husstandspanel	56
Tidsanvendelsesundersøgelsen	57
Litteratur	58

Socialforskningsinstituttet

Herluf Trolles Gade 11
DK-1052 København K
Tlf. 33 48 08 00
Fax 33 48 08 33
E-mail sfi@sfi.dk
www.sfi.dk

Oplag: 2.000
Sats og tilrettelæggelse: Socialforskningsinstituttet
Illustrationer: Karen Rysbjerg
Tryk: Holbæk Center-Tryk

Forord

Hvordan er velfærden fordelt i Danmark? Er fordelingen blevet mere eller mindre ulige? Er der fortsat fattigdom? Hvor stor er den sociale arv? Hvordan fordeles goderne i familien? Hvad kan vi sige om ældres muligheder for at klare sig i fremtiden? Og hvordan ser velfærden ud i Europa? Det er nogle af de spørgsmål, der tages op i denne rapport om fordelingen af velfærd i Danmark.

I perioden 1999-2002 har velfærdsfordeling været ét af områderne for Socialforskningsinstituttets forskning, og formålet med rapporten er at præsentere hovedresultaterne fra denne forskning over for den danske offentlighed.

Der er i nævnte periode produceret en række artikler, rapporter, antologibidrag og indlæg til videnskabelige konferencer, nogle i form af arbejdsrapporter, andre som endelige produkter. Fokus for dem alle har været levevilkår i mere eller mindre bred forstand, og hvordan disse er fordelt i befolkningen. Der har været forskning i fordeling af traditionelle levevilkår, herunder fordelingen af indkomster, om fordeling af ressourcer inden for familien samt om fattigdom og social arv. Der har også været forskning i, hvor man finder børn og ældre i den samlede velfærdsfordeling. Noget af denne forskning er udført alene af forskere ved Socialforskningsinstituttet, mens anden forskning har fundet sted i samarbejde med forskere fra danske og udenlandske universiteter.

En vigtig kilde til forskningen har været omfattende dataindsamlinger, som er foretaget af Socialforskningsinstituttet og SFI-SURVEY. Det gælder en Levekårsundersøgelse, en Ungeforløbsundersøgelse, og en Tidsanvendelsesundersøgelse, der alle er opfølgninger på tidligere undersøgelser foretaget af Socialforskningsinstituttet. Hertil kommer, at disse data i forbindelse med flere af forskningsprojekterne er blevet sammenkoblet med data fra Danmarks Statistiks administrative registre.

Publikationen er udarbejdet af programleder Jens Bonke og seniorforsker Martin Munk. Forskerne Mette Deding, Mohammad Azhar Hussain og Mette Lausten fra programområdet har bidraget til og kommenteret udkast til publikationen.

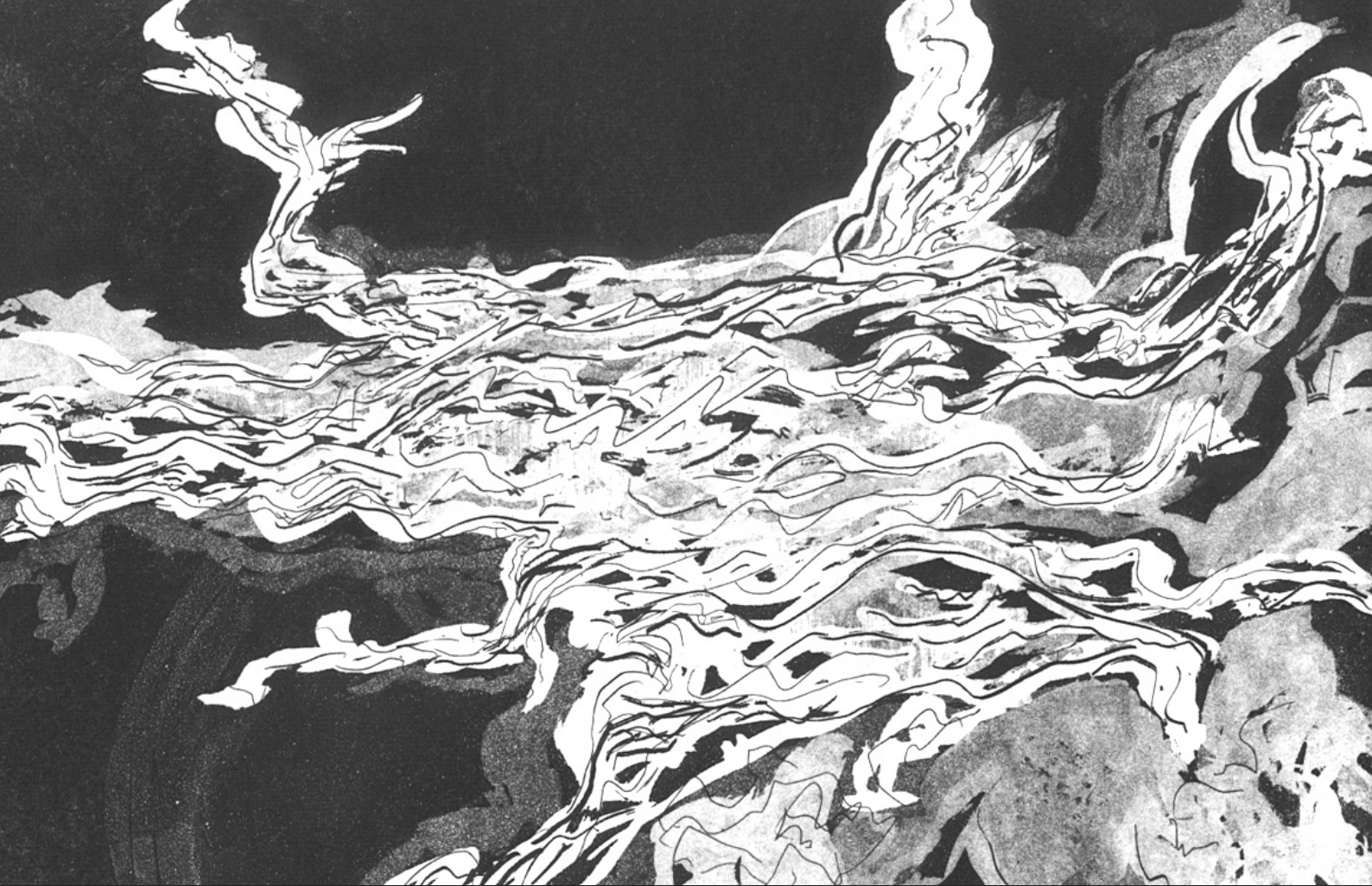
Der har været en følgegruppe i forbindelse med udarbejdelsen af rapporten bestående af lektor Henning Lausten, Haderslev Katedralskole, politisk medarbejder Peter Lautrup-Larsen, TV2-nyhederne, samt forlagsredaktør Ninna Falkesgaard, vice-direktør Birgitte Langkilde og afdelingsleder Ivan Thaulow, Socialforskningsinstituttet. Endvidere har Mads Bramsen, Camilla Brunn Eriksen, Susan Johanne Gram, Maja Gammelgård Petersen, Julie Hagen Kongsted, Stine Hilker, Ditte Kock, Maria Mortensen, Miriam Møller, Laura Niemann, Matilde Lisbeth Jensen, Ann Schy-

berg, Tanja Staniok og Anne Grethe Thielsen, 2sSA Haderslev Katedralskole givet værdifulde kommentarer til uddrag af publikationen. Alle takkes for deres indsats.

Der er i fremstillingen refereret til såvel SFI-undersøgelser som andre undersøgelser med et nummereret referencesystem. Det gør det forhåbentlig nemt at finde mere viden om emner af særlig interesse for læseren. God læselyst.

København, december 2002

Jørgen Søndergaard

Nogle har meget, andre lidt

Hvad er levevilkår?

I gennem mange år var oplysninger om, hvordan en række økonomiske områder udviklede sig, det væsentligste udgangspunkt, når befolkningens levevilkår skulle beskrives. Indkomst og formue er da også væsentligt for den enkeltes mulighed for at klare sig. Der er imidlertid andre vigtige levevilkår af både materiel og ikke-materiel karakter. Siden 1960'erne har der vist sig en stigende interesse for boligforhold, arbejdsmiljø, sociale relationer, osv. Begrebet levevilkår er herved blevet en sammensat størrelse, der påvirkes af mange forskellige faktorer, som igen afhænger af, hvordan social-, arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitikken udformes, og af den økonomiske politik generelt.

Levevilkårsoplysninger bruges til at belyse, om befolkningen alt i alt har fået bedre eller dårligere levevilkår på forskellige områder gennem tiden.

Især i Skandinavien er der lagt vægt på at belyse, om den planlagte såvel som den mere utilsigtede udvikling i levevilkårene tilgodeser nogle befolkningsgrupper i højere grad end andre. Også spørgsmålet om, hvorvidt gode henholdsvis dårlige forhold har tendens til at hobe sig op hos bestemte befolkningsgrupper, er et vigtigt spørgsmål i debatten. Levevilkårsoplysninger bruges således til at belyse, om befolkningen alt i alt har fået bedre eller dårligere levevilkår på forskellige områder gennem tiden. Oplysningerne bruges til at beskrive forskelle og uligheder mellem befolkningsgrupperne. Derudover bruges oplysningerne også til at beskrive forskelle i levevilkår fra land til land.

I en række lande og i internationale organisationer, bl.a. OECD og FN, omfatter levevilkårundersøgelserne forhold som sundhed, uddannelse, boligforhold, beskæftigelse og arbejdsforhold, tidsanvendelse og fritid, forbrugsmuligheder, fysisk miljø, socialt miljø og personlig sikkerhed. Det gælder også inden for EU, hvor der har været en systematisk dataindsamling – European Community Household Panel, se side 56 – med det formål at kunne følge og sammenligne udviklingen på en række levevilkårsområder i medlemslandene.

Der er endvidere opbygget særlige statistikker, der ved hjælp af talmæssige oplysninger regelmæssigt registrerer og tegner et bredt billede af udviklingen i befolkningens levevilkår. Der er tale om økonomiske og sociale indikatorer, som offentliggøres i nationale og internationale statistiske publikationer [1], og som bruges i forbindelse med vurderingen af den samfundsmæssige udvikling og virkningen af forskellige politikker.

Hvad er gode henholdsvis dårlige levevilkår?

Der er ikke nødvendigvis enighed om, hvad der er gode levevilkår. For nogle er det besiddelsen af mange materielle goder, som det drejer sig om, mens andre lægger større vægt på kulturelle forhold og sociale relationer. Det er et personligt spørgsmål, hvad man foretrækker og således finder er gode levevilkår. Ikke desto mindre er der i ethvert samfund visse normer for, hvad der regnes for gode forhold, det være sig af materiel eller ikke-materiel karakter. Et godt helbred er således en almindelig udbredt norm for et godt liv, hvortil kommer gode boligforhold og muligheden for at være sammen med andre mennesker og at have indflydelse på sit eget liv. For mennesker i den såkaldt "produktive" alder hører det også med at have et arbejde. Hvad angår

økonomiske forhold er det straks lidt mere usikkert, hvad der er godt eller skidt, idet nogle klarer sig for få midler, mens andre skal bruge flere midler, uden at det nødvendigvis er afgørende for, hvor tilfredse folk er med deres situation [2].

Det er ikke fattigdom i absolut betydning, der i dag afgør, om man har dårlige levevilkår, men derimod hvor man befinder sig i levevilkårs- og velfærdsfordelingen.

Inden for levevilkårsforskningen tages der som regel udgangspunkt i, hvad der er det normale at besidde og at gøre. Hvis man afviger væsentligt fra dette i negativ retning, har man dårlige levevilkår. Det betyder ikke, at dårlige levevilkår er ensbetydende med, at man sulter, ikke har tøj på kroppen eller tag over hovedet, såkaldt *absolut* fattigdom, men blot at man i forhold til dagens standard er *relativt* dårligt stillet. Det er med andre ord ikke fattigdom i absolut betydning, der afgør, om man har dårlige levevilkår, men derimod hvor man befinder sig i velfærdsfordelingen.

Hertil kommer, at ikke kun aktuelle dårlige levevilkår er afgørende. Hvis man er særlig *udsat*, dvs. har særlig stor risiko for at få økonomiske og/eller andre problemer, kan man også betragtes som hørende til gruppen med dårlige levevilkår. Det er et omfattende nordisk forskningsprojekt [3] i færd med at belyse nærmere: Hvad er udsathed, hvordan kommer det til udtryk, og hvordan håndterer udsatte deres situation/hvilke strategier anvender de?

Hvordan er det gået med danskernes levevilkår?

For de fleste grupper i befolkningen har der i de seneste årtier været tale om økonomisk fremgang. For både unge, midaldrende og gamle er det beregnet, at de har nydt godt af denne udvikling, om end i forskelligt omfang [4].

Indkomstfremgangen har betydet, at besiddelsen af en række materielle goder er blevet mere udbredt. Andelen af familier med opvaskemaskine er således i perioden 1989-1999 steget fra 23 til 46 pct., mens andelen med pc er steget fra 12 til 60 pct., for blot at nævne nogle eksempler [5].

Indkomstfremgangen har betydet, at besiddelsen af en række materielle goder er blevet mere udbredt. Også middellevetiden er steget for kvinder og mænd.

For befolkningen som helhed – 16-74-årige – er der ikke sket nogen større ændring i arbejdstiden gennem de sidste 40 år. Hvor den i 1964 udgjorde knap 4 timer på en gennemsnitlig ugedag, faldt den lidt frem til 1975 og 1987, for i 2001 igen at være oppe i nærheden af de 4 timer [6]. Dette tal er et gennemsnit for alle ugens 7 dage og for alle 16-74-årige, både beskæftigede og ikke-beskæftigede.

Et andet tegn på bedre levevilkår er den positive udvikling i middellevetiden i de senere år. Fra kun at have været svagt stigende for mænd siden 1950'erne og for kvinder siden begyndelsen af 1970'erne, er middellevetiden nu markant stigende for begge køn. Det har betydet, at middellevetiden i dag er oppe på knap 80 år for kvinder og knap 75 år for mænd [7].

Et dækkende billede af udviklingen i levevilkårene i befolkningen vil fremgå af den første afrapportering fra Levekårsundersøgelsen 2000, som er færdig i begyndelsen af 2003 (se side 55).

Hvor stor er uligheden i Danmark?

Det er ikke så nemt at måle uligheden i et samfund, heller ikke selvom man kun ser på indkomsterne. For det første er der mange former for indkomster: løn, formueafkast, overførsler fra det offentlige, gaver, osv., ligesom der kan sondres mellem bruttoindkomst og nettoindkomst. Hertil kommer, at nogle indkomsttyper går til hele husstanden, mens andre erhverves af det enkelte medlem i husstanden. Samtidig kan alle disse indkomster fordeles på mange måder internt i husstanden. Ofte ser man bort fra disse komplikationer og anvender ganske enkelt den *disponible indkomst* korrigeret for antallet af personer og deres alder – det sidste for at tage hensyn til stordriftsfordele i husstande med flere medlemmer [6]. I det følgende er det denne indkomst, der anvendes.

Opgjort på denne måde viser det sig, at indkomstfordelingen er blevet mindre ulige i perioden 1983-92, mens der har været en lille stigning i uligheden fra 1992 og frem til 1999/2000 [8]. Stigningen skyldes først og fremmest væksten i huspriserne, der har givet anledning til højere lejeværdi og dermed en større vækst i indkomsterne hos

boligejere, som generelt har en højere indkomst end lejere. Den stigende ulighed skyldes derfor i mindre grad direkte udviklingen i indkomstforskelle på arbejdsmarkedet eller omfordelingen via skatter og indkomstoverførsler.

Uligheden i fordelingen af samfundets ressourcer kan opgøres på mange måder. Anvendes den disponible indkomst, har der været en lille stigning i uligheden frem til 2000.

Det viser sig, at både skatter og indkomstoverførsler fører til større lighed i indkomstfordelingen, og her er ikke mindst kontanthjælp og overførsler til ældre virkningsfulde. Dagpenge, efterløn og overgangsydelse har derimod kun en begrænset omfordelende virkning. Endelig viser topskatten sig at være meget indkomstudlignende, hvorimod skatter, der opkræves med samme beløb for alle grupper, har den modsatte effekt. Det skyldes, at topskatten kun betales af personer med meget høje indkomster [8].

Hvorvidt den samlede ulighed i fordelingen af indkomster er for stor eller for lille, er i sidste ende et politisk spørgsmål. Der er ingen tvivl om, at en meget ulige fordeling kan betyde fattigdom for de dårligst stillede, og dermed bidrage til at skabe sociale problemer. Omvendt kan en meget lige fordeling indebære, at der ikke er det nødvendige incitament til at få skabt den arbejdsindsats, der er nødvendig for at kunne opfylde befolkningens ønsker om privat og offentligt forbrug. Denne afvejning mellem lighed og produktion er vigtig for at forstå indholdet af forskellige politikker, som har betydning for fordelingen af levevilkårene i befolkningen.

Litteratur

[1] Bonke, J. (1997)

Levevilkår i Danmark. Statistisk oversigt 1997. København: Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet.

[2] Bonke, J. & Browning, M. (2002)

Well-being and Income Distribution within Households. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper (under udarbejdelse).

[3] Bonke, J. (2001)

Consumption and Vulnerability in the Nordic Countries – a project proposal. Oslo: Norges forskningsråd.

[4] Økonomiministeriet (2001)

Familier og indkomster. Økonomisk tema/juni 2001

[5] Danmarks Statistik

Statistisk Årbog. Div. år.

[6] Bonke, J. (2002)

Tid og velfærd. København: Socialforskningsinstituttet 02:26.

[7] Danmarks Statistik (2002)

Befolkningens bevægelser 2001. København.

[8] Det Økonomiske Råd. Formandskabet (2001)

Dansk Økonomi. Efterår 2001. Kapitel II. København.

Fortsat fattigdom i Danmark

Hvad er fattigdom?

På trods af generelt stigende velfærd er der fortsat uligheder i velfærdssamfundet, og der er fortsat grupper, som har dårlige levevilkår og begrænsede muligheder i Danmark. Om disse grupper kan betegnes som fattige, afhænger imidlertid af, hvad man forstår ved dette begreb. Det er indiskutabelt, at der ikke – eller i hvert fald kun for relativt få danskere – er tale om langvarig mangel på ressourcer til at kunne klare dagligdagen. Der fokuseres da også som regel på relativ fattigdom, hvor manglen på ressourcer holdes op mod, hvad der er almindelig eller “normal” levestandard i det pågældende samfund.

På trods af generelt stigende velfærd er der fortsat uligheder i velfærdssamfundet, og der er fortsat grupper, som har dårlige levevilkår og begrænsede muligheder i Danmark.

Der har i Danmark været en række undersøgelser af forskellige aspekter af fattigdom. Og der har været undersøgelser, som har fokuseret på mere specifikke grupper af fattige i befolkningen, se [1] for en oversigt. Fælles for mange af disse undersøgelser er, at de anvender folks økonomiske ressourcer som målestok for fattigdommens omfang og udbredelse. Hvis man har en mindre indkomst end hvad der svarer til en fastsat fattigdomsgrænse i befolkningen eller hvis man har problemer med at få pengene til at slå til, kan man blive betegnet som fattig. Det kan også være manglen på en række materielle goder, fx en rimelig boligstandard, som er almindelige i befolkningen, der afgør ens økonomiske status. Hertil kommer en række ikke-materielle levevilkår, såsom helbred, sociale relationer, uddannelse og ledighed, som også bør regnes med for mere korrekt at kunne inddele befolkningen i fattige og ikke-fattige.

Problemet i mange videnskabelige diskussioner har imidlertid været de forgæves bestræbelser på at finde én bestemt betydning af begrebet fattigdom, som man kunne blive enige om. Det har medvirket til, at man fra politisk hold har kunnet anfægte de mange forskellige målinger af fattigdom med henvisning til sagkundskabens uenighed. Det gælder dog ikke fx USA, hvor der offentliggøres officielle tal for fattigdommen baseret på et absolut fattigdomsmål.

Afgrænsningen af fattigdom er ikke blevet lettere af, at man med udgangspunkt i den tyske sociolog Ulrich Beck har talt om en demokratisering af fattigdommen [2]. Det hævdes således, at man ikke længere kan tale om sociale klasser i samfundet, men derimod om at fx arbejdsløshed kan ramme alle uanset social placering. Og det påpeges, at der ikke er tale om en permanent situation for de berørte, men at dårlige miljøforhold er et fælles onde, at mange sygdomme er udbredte i hele befolkningen, osv. Der er med andre ord ikke nogen, der går mere fri end andre, og for de “uhel-

dige” er der som regel strategier, som kan bringe dem tilbage på rette spor, dvs. ud af fattigdom. I de senere år er der imidlertid sat spørgsmålstegn ved demokratiseringstesen, og det har vist sig, at den formentlig ikke kan eftervises empirisk, snarere tværtimod, jf. diskussionen om den vedvarende fattigdom og den sociale arv.

For at forstå fattigdommens karakter og alvor, og for at kunne formulere politikker imod fattigdom, er det vigtigt at vide, om der er tale om en midlertidig situation eller en mere permanent tilstand.

Der er i de senere år igen kommet fokus på traditionelle fattigdomsundersøgelser, men nu er også fattigdommens varighed blevet et væsentligt forskningstema. Begrundelsen er enkel: For at forstå fat-

tigdommens karakter og alvor, og for at kunne formulere politikker mod fattigdom, er det vigtigt at vide, i hvilket omfang der er tale om en midlertidig situation eller en mere permanent tilstand [3].

En del forskere har påpeget, at den stigende globalisering og de moderne former for forarmelse, såsom opløsning af familier der fører til sociale problemer, segregerede boligområder, nedsættelse af ydelser som dagpenge og bistand, kan føre til nye former for fattigdom. Andre forskere har peget på, at det i højere grad er konjunkturerne, fx udtrykt ved arbejdsløshedens størrelse inden for de enkelte lande/regioner/velfærdsregimer, der har betydning for, hvordan man klarer sig: det vil sige, hvilken risiko man har for at blive fattig og marginaliseret. Ved marginalisering forstås her, at man har en marginal placering i forhold til arbejde (arbejdsløshed) og familie, og et ringere hverdagsliv og helbred, og måske ingen uddannelse og/eller politisk deltagelse. Det kan i værste fald lede til social udstødelse.

Fattige voksne i Danmark

Der findes flere forskellige definitioner af fattigdom. De fattigdomsmål, der omtales her er de relative, absolutte og subjektive mål. Relativ fattigdom måles i forhold til den generelle indkomstfordeling, det vil sige at indkomsten er lavere end en fastsat fattigdomsgrænse, som fx kan være 50 pct. af den disponible midterste indkomst (medianindkomsten). Absolut fattigdom refererer til, om man er i stand til at skaffe sig den nødvendige mad, tøj på kroppen og en bolig. Endelig defineres subjektiv fattigdom, som ens egen oplevelse af husstandens økonomiske situation. En husstand er subjektivt fattig, hvis den ikke har en indkomst, der mindst svarer til, hvad den mener er nødvendigt, for at det lige netop kan løbe rundt økonomisk.

Tabel 1. Husholdninger under den relative hhv. den subjektive fattigdomsgrænse. Procent.

	Relativ ¹⁾	Subjektiv ³⁾
Tyskland	7,5	-
Frankrig	8,0	38,9
Holland	8,1	3,5
Belgien	8,2	24,1
Danmark	9,2	7,5
Spanien	10,1	48,7
Østrig	10,6	24,1
Irland	11,1	29,8
England	13,4	-
Grækenland	13,9 ²⁾	66,7
Italien	14,2	85,0
Portugal	-	73,2

1) Tal fra 1990-1998 [5].

2) [6].

3) Tal fra 1998 [4].

En opgørelse viser, at 9,2 pct. af danskerne i 1998 lå under den relative fattigdomsgrænse, hvorimod kun 7,5 pct. lå under den subjektive fattigdomsgrænse (se tabel 1). Det sidste er væsentlig mindre, end hvad man finder i langt de fleste andre europæiske lande, hvor flere falder under den subjektive fattigdomsgrænse [4].

På trods af den betydelige omfordeling af goderne i det danske samfund, er der stadig ulighed i fordelingen af goderne og der findes mennesker, der tilhører den nederste ende af indkomstfordelingen – de relativt fattige [7]. Det hører med til forståelsen af det danske omfordelingssystem, at det er universalistisk, det vil sige at alle individer er berettiget til offentlige ydelser i tilfælde af for eksempel indkomstbortfald [8]. Systemet rettes derfor ikke kun mod de fattigste i befolkningen. Danmark hører dog til blandt de lande, der har mindst fattigdom og indkomstulighed.

En gang fattig, altid fattig?

Et centralt spørgsmål der melder sig i forbindelse med fattigdom er, om man forbliver fattig hele livet?

En undersøgelse, baseret på danske registre for perioden 1981-1997, tager udgangspunkt i en gruppe, som var fattige i det forudgående år (målt ved 50 pct. indkomstgrænsen). Undersøgelsen viser, at det er muligt at komme ud af fattigdom, men at man risikerer at blive fattig igen. Det er navnlig på kort sigt, at chancen for at forlade fattigdommen er stor. Sandsynligheden for at komme ud af fattigdom det første år er næsten 50 pct., mens 10 års fattigdom

De fleste forbliver kun fattige i kort tid, mens nogle få fanges i fattigdom.

reducerer denne sandsynlighed til 9 pct. Omvendt er der knap 18 pct.s risiko for at træde ind i fattigdom igen efter ét år, men kun 2 pct.s risiko efter 9 år ude af fattigdom. Det bliver med andre ord vanskeligere at komme ud af fattigdom, jo længere tid den varer, og omvendt er sandsynligheden for (igen) at blive fattig aftagende, jo længere tid man befinder sig over fattigdomsgrænsen [3].

Forskellige scenarier i undersøgelsen viser, at det ikke alene er ens baggrund og andre personlige forhold, der er afgørende for fattigdommens varighed. Også den generelle konjunktursituation, udtrykt ved den samlede ledighed, har betydning [3].

Velfærdssystemernes forskellige udformning har stor betydning for risikoen for at havne i fattigdom – og muligheden for at træde ud af fattigdommen igen.

I et internationalt studie af fattigdomsrisici viser det sig ligeledes, at social klasse, uddannelse og beskæftigelsesstatus er afgørende faktorer for varigheden af fattigdom, selv når der tages hensyn til forskellige familieforhold og sandsynligheden for skilsmisse. Eksempelvis har ufaglærte en stor risiko for at blive og forblive fattige. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at fattige personers dårlige situation ikke nødvendigvis bliver værre med tiden [9].

I et europæisk studie har man undersøgt mænds og kvinders forskellige risici for at blive fattige henholdsvis for at komme ud af fattigdom igen [10]. Generelt viser det sig, at velfærdssystemernes forskellige udformning har stor betydning for kvinders og mænds muligheder for at træde ud af fattigdom, og for at havne i fattigdom. Det er endvidere vist, at fattigdomsandelen blandt arbejdsløse kvinder og mænd er forskellig, eftersom arbejdsløse mænd oftere er fattige, navnlig uden for de nordiske lande [11].

Litteratur

[1] Kronborg Bak, C. (2002)

Sociale risici og moderne fattigdom i Danmark. Udkast til ph.d.-afhandling. København: Socialforskningsinstituttet og Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

[2] Beck U. (1997)

Risikosamfundet. København: Hans Reitzels Forlag.

[3] Hussain, M.A. (2002)

Poverty Duration in Denmark, i: *Essays on Income Distribution*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus og København: Socialforskningsinstituttet, ph.d.-afhandling.

[4] Lausten, M. (2002)

Subjective and Normative Poverty, København: Socialforskningsinstituttet, Working Paper (under udarbejdelse).

[5] United Nations Development Programme (2002)

Human Development Report 2002.

[6] Förster, M. (2000)

Trends and Driving Factors in Income Distribution and Poverty in the OECD Countries. Labour Market and Social Policy Occasional Paper No. 42, Paris: OECD.

[7] Dedding, M., Pedersen, P.J. & Smith, N. (2000)

A Behaviourial Decomposition of Income Distribution and Poverty, i: *Aspects of Income Distributions in a Labour Market Perspective*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Aarhus Universitet, ph.d.-afhandling.

[8] Munk, M.D. (2001)

The Same Old Story? Reconversions of Educational Capital in the Welfare State, i: *Jahrbuch für Bildung und Arbeit* (Education and Work 1999/2000), Deregulierung der Arbeit – Pluralisierung der Bildung? Eds. Bolder, A. Heinz, W. Kutscha, G., Opladen: Leske & Budrich Verlag, 87-112.

[9] Munk, M.D. (2002)

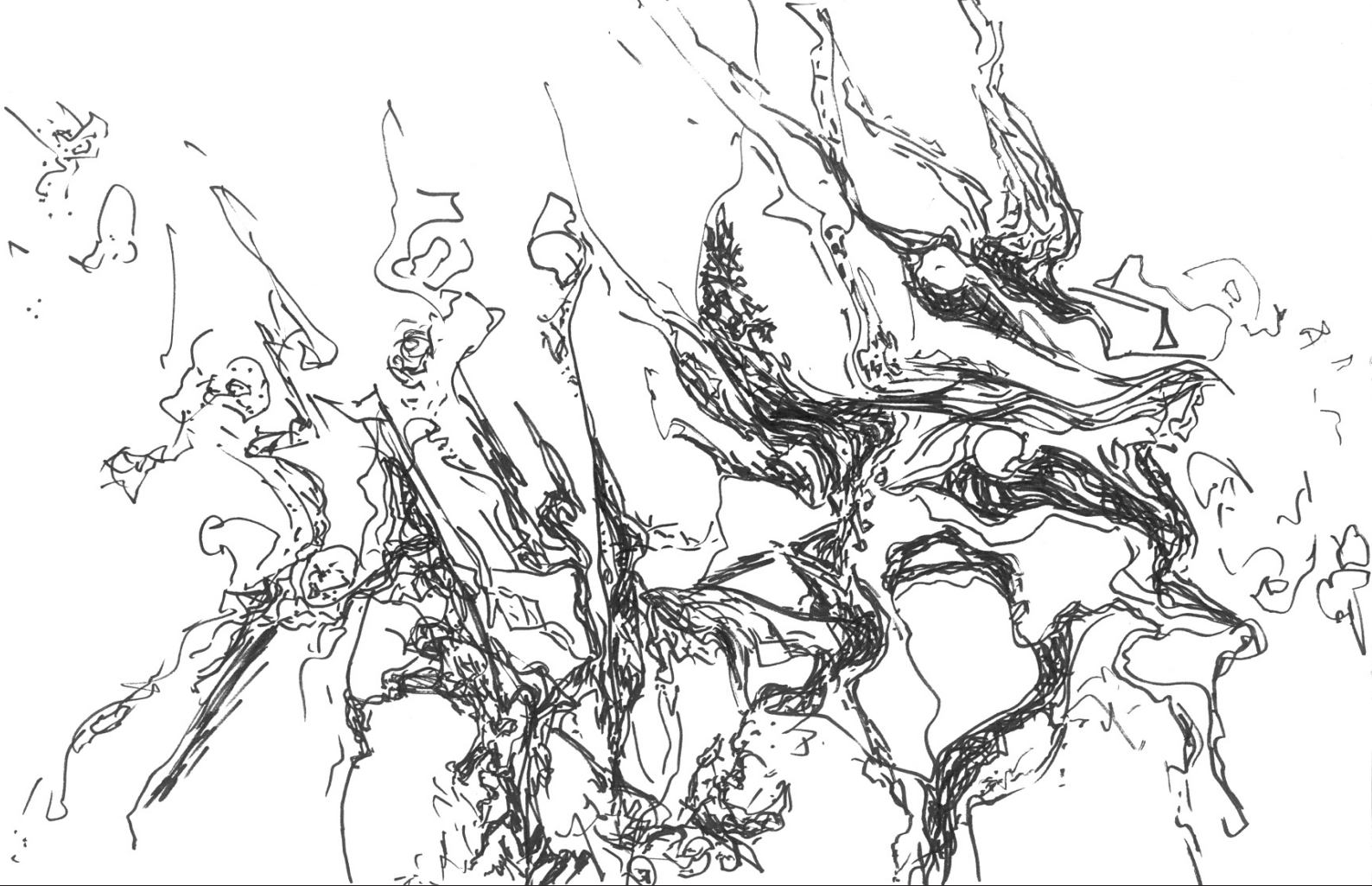
Køn, marginalisering og social eksklusion, København: Socialforskningsinstituttet, Arbejdspapir nr. 19:2002.

[10] Layte, R. & Whelan, C. (2002)

Moving in and out of Poverty: the impact of welfare regimes on poverty dynamics in the EU, Colchester: EPAG Working Papers, 30.

[11] Hauser, R. & Nolan, B. (2000)

Unemployment and Poverty: Change over time, i: *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*, Gallie, D. & Paugam, S. eds. Oxford: Oxford University Press, 25-46.

Fattige børn

Hvem er de fattige børn?

Ikke alene voksnes fattigdom er relevant at belyse. Det er også vigtigt at have fokus på børns fattigdom, og den kan opgøres på mange måder. Ofte har det været den økonomiske situation i familien, der har været målestokken for, om børn voksede op i fattigdom. Hvis familiens indkomst ligger under den relative fattigdomsgrænse (se side 12), eller familien har mindre end standarden for tilsvarende familier, taler man om fattigdom [1].

I de senere års forskning har man navnlig fokuseret på børns samlede fattigdom, eller mere præcist deres samlede afsavn. Ved afsavn opfattes fattigdom bredere end blot dårlige økonomiske vilkår, idet mange forskellige dimensioner af fattigdom indgår i begrebet. Det kan være dårlige boligforhold eller mere bløde dimensioner, som fraværet af tilstrækkelig omsorg og interesse fra voksne [2]. I den forbindelse kan det at vokse op med en enlig forælder gøre børn særlig udsatte, idet det kan betyde en større risiko for lav indkomst og økonomiske problemer, og måske også reducere børnenes muligheder for at være en del af større sociale fællesskaber [3].

Det er ikke nødvendigvis nogen permanent tilstand at være et fattigt barn. Forskellige hændelser i familien, såsom arbejdsløshed eller sygdom kan således for en tid indebære fattigdom, som ophører når forældrenes situation igen bliver normal.

Endvidere er det vigtigt at være opmærksom på, at børn, ligesom voksne, kan træde ind og ud af fattigdom. Det er altså ikke nødvendigvis nogen permanent tilstand at være et fattigt barn. Forskellige hændelser i familien, såsom arbejdsløshed eller sygdom kan således for en tid indebære fattigdom, som ophører når forældrenes situation igen bliver normal.

Ud over en række mere specifikke undersøgelser af børns opvækstvilkår [4], kan også nævnes en statistisk baseret beskrivelse af børns levevilkår fra 2002 [5].

Fattige børn i Danmark

Der er fattige børn i Danmark, næsten uanset hvordan man gør det op. Anvendes den relative fattigdomsgrænse, (de 25 pct. med de laveste indkomster) var der i 1999 tale om, at 6 pct. af alle danske børn levede i fattigdom mod 13 pct. 10 år før [5]. Samtidig er det beregnet, at 13 pct. havde mere end ni såkaldte afsavn i 1998 ud af 25 mulige. Disse afsavn går lige fra, om familien har mulighed for at anvende bil til private gøremål, over pladsforholdene i boligen, til om der er vandalisme og mærkbar kriminalitet i det område, man bor i [6]. I fattigdomsforskningen anvendes et indeks, der tager hensyn til udbredelsen af disse forhold, og dermed hvor meget man afviger fra befolkningens standard.

Alvoren i afsavn afhænger naturligvis af, om man bliver ved med at mangle forskellige goder og vedvarende udsættes for dårlige forhold. For de 25 pct., der led de fleste afsavn i 1998, var risikoen for fortsat at lide flest afsavn året efter på 55 pct. Med andre ord, mere end halvdelen af de børn, som led afsavn i 1998 gjorde det også i 1999. Det er en mindre andel end mellem de foregående år, og fattigdomsrisikoen er da også faldet over en 5-årig periode – men ikke ligeså hurtigt som det er tilfældet for voksne, hvis fortsatte afsavnsrisiko i forvejen er lavere end børns.

Tager man udgangspunkt i, at et barn ikke er fattigt, er risikoen for, at det bliver fattigt 13 pct. i 1998. Denne risiko har ikke været faldende i de seneste år. Sammenlignet med børn i andre lande er der ikke den store forskel i niveauet for fattigdom, idet danske og andre skandinaviske børn ikke er meget bedre stillede end børn andre steder (se i øvrigt side 51).

En anden interessant vinkel er, om børn varigt forbliver i fattigdom eller i en situation med afsavn? Ser man således på afsavn gennemsnitligt over 5 år for de 25 pct. dårligst stillede, kan det konstateres, at danske børn gennemsnitligt lider afsavn i 1,33 år, mod 1,14 år for voksne. Det betyder, at børns fattigdom varer længere end voksnes. I Danmark er der således en tydelig sammenhæng mellem afsavn og indkomst ligesom i andre lande [6].

Travle børn og dovne børn!

Der er ingen tvivl om, at nutidens børn har meget at se til. De fleste børn og unge (0-18-årige), er i dag i institution eller skole, hvor de anvender en stor del af deres tid. Omkring 30 timer om ugen bliver det til i gennemsnit. Samtidig har hver femte

Børn og unge bruger omkring 30 timer om ugen i skole eller institution. Samtidig har hver femte dreng og pige mellem 12 og 18 år et fritidsjob.

dreng og pige mellem 12 og 18 år et fritidsjob, med drengene som dem, der bruger mest tid på det. Faste fritidsinteresser hører også med til de fleste børn og unges liv i dag. 50-60 pct. "går til noget" i ugens løb [7][8].

Når det kommer til hjælpen derhjemme, er det imidlertid ikke travlhed, der kendetegner danske børn. De er stort set usynlige med kun 2-3 timers husholdningsarbejde om ugen – piger laver lidt mere end drenge.

Der er imidlertid store forskelle i børns aktivitetsomfang. De fleste førskolebørn deltager ikke i hverken husholdningsarbejdet eller faste fritidsaktiviteter. For skolebørnene bliver det stort set kun til deltagelse i faste fritidsaktiviteter. Det mest almindelige er at deltage i to aktiviteter (ca. 50 pct.), men der er også en del, der kun deltager i én (ca. 33 pct.), og nogle, der ikke deltager i noget (ca. 8 pct.). Omkring

30 pct. af børn over 15 år deltager i mindst tre fritidsaktiviteter, mens ca. 12 pct. af denne gruppe ikke deltager i nogen aktiviteter uden for skole- og arbejdstiden. Der er med andre ord tilsyneladende tale om en aktivitetsmæssig polarisering blandt danske børn.

Det ser i den forbindelse ud til, at forældrenes uddannelsesmæssige baggrund har en betydning. Således bruger børn af forældre med længerevarende uddannelse mere tid på institution og skole end børn af forældre med kortere uddannelse. Ligeledes går børn af førstnævnte forældre til flere faste fritidsinteresser end børn af sidstnævnte forældre. Hvad angår børns deltagelse i husholdningsarbejdet, er denne dog ikke afhængig af forældrenes uddannelsesniveau.

Endelig er det bemærkelsesværdigt, at børn stadig "kønnes" i stort omfang. Det ses måske mest tydeligt af, at i familier med både drenge og piger, er det pigerne, der laver mest husholdningsarbejde. En lillesøster "får lov til" at lave mere end en storebror. Det er derfor vanskeligt at forestille sig, at ligestillingen mellem kønnene er lige om hjørnet, når der stadig gøres forskel på drenge og piger derhjemme.

Litteratur

[1] Salonen, T. (2002)

Barns ekonomiska utsatthet under 1990-talet. Stockholm: Rädda Barnen.

[2] Bradbury, B., Jenkins, S. & Micklewright, J. (2001)

Conceptual and measurement issues, i: *The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries*, Jenkins, S. & Micklewright, J. eds., Cambridge: Cambridge University Press.

[3] Munk, M.D. (2002)

Køn, marginalisering og social eksklusion, København: Socialforskningsinstituttet, Arbejdspapir nr. 19:2002.

[4] Christoffersen, M. N. (1999)

Risikofaktorer i barndommen – en forløbsundersøgelse særligt med henblik på forældres psykiske sygdomme. København: Socialforskningsinstituttet 99:18.

[5] Danmarks Statistik (2002)

Børns levevilkår. København.

[6] Hussain, M.A. (2002)

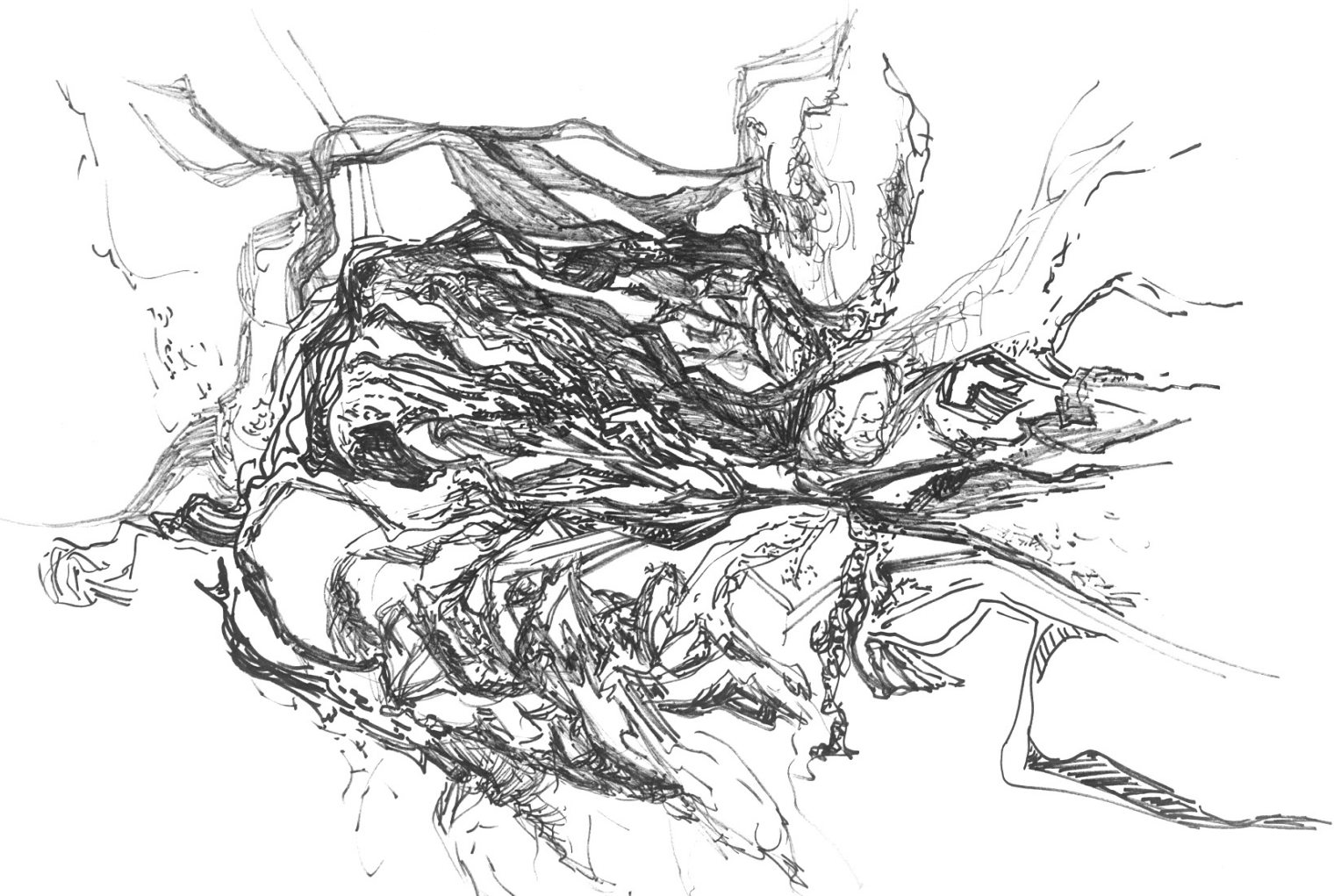
Child Deprivation in the European Union, København: Socialforskningsinstituttet, Working Paper (under udgivelse).

[7] Bonke, J. (1998)

Børns husholdningsarbejde – er der forskel mellem piger og drenge? København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir. August 1998.

[8] Bonke, J. (2000)

Børns tidsallokering. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir. November 2000.

Kan man løbe fra sin fortid?

I årtier har man blandt samfundsforskere diskuteret muligheden for at kunne bevæge sig væk fra sin sociale herkomst, hvad enten det er en bevægelse fra en beskeden baggrund eller en bevægelse fra en mere velstillet baggrund. En række nationale og internationale undersøgelser har vist, at det er vanskeligt at bryde den sociale arv. Dette demonstreres for eksempel ved, at børn af ledige har betydelig større risiko for selv at opleve arbejdsløshed som voksne, end børn af ikke-ledige. Selvom det kan konstateres, at konjunkturerne spiller ind på, i hvilken grad den sociale arv reproduceres, er der til stadighed tale om social arv på trods af mange års politiske bestræbelser på at bryde den sociale arv.

Det er vanskeligt at bryde den sociale arv. Det demonstreres for eksempel ved, at børn af ledige har betydelig større risiko for selv at opleve arbejdsløshed som voksne, end børn af ikke-ledige.

Dette er ikke ensbetydende med, at der ikke er sket forandringer i omfanget og karakteren af den sociale arv. Der er i dag en større bevægelse mellem forskellige sociale lag i de vestlige samfund, herunder i Danmark, sammenlignet med tidligere. Det skal i den forbindelse understreges, at social arv ikke er ensbetydende med, at blot man kender en persons baggrund, kan man forudse, hvordan det vil gå vedkommende. Der er således ikke tale om "determinisme", men at baggrunden med en vis *sandsynlighed* gentager sig fra generation til generation. I den forstand er det vigtigt at understrege, at bevægelsesmønstrene også hænger sammen med en kombination af udbud af uddannelsesmuligheder og efterspørgsel efter arbejdskraft.

Hvad er social arv?

Social arv er et kompliceret begreb, der involverer en videregivelse til næste generation af både positive og negative sociale ressourcer inden for en lang række livsområder. Dette gælder både i forhold til erhvervsplacering, familien og i forhold til pardannelse i voksenalderen. Den sociale arv har således i bred forstand indvirkning på et menneskes livschancer [1] [2].

Men hvad er det for mekanismer, der ligger bag den sociale arv? Belastninger som sygdom, manglende uddannelse, lav indkomst, overgreb, dårlige boligforhold, arbejdsløshed etc. er afgørende for de erfaringer, man får i barndommen. Der er tale om "skemaer" (habitus), der inkorporeres i børnene [2], hvorved deres adfærd kommer til at ligne forældrenes adfærd og forestillinger op igennem livet. Her defineres habitus som et sæt af erhvervede dybtliggende dispositioner til at opfatte og vurdere verden, og dermed den intelligens en person har. Tesen fra sociologisk og psykologisk forskning er, at habitus læres i barndommen, således at social adfærd udføres på måder, der ligner forældrenes adfærd.

Falder æblet langt fra stammen?

Levekårsundersøgelsen, hvor man har fulgt et panel fra 1976 til 2000 (se side 55), er anvendt til undersøgelser af social mobilitet. Fra tidligere og nuværende studier af social mobilitet viser det sig, at der er en sammenhæng mellem social oprindelsesklasse, erhvervsuddannelsesniveau og erhvervsplacering [3] [4] [5]. Denne arv viser sig tydeligt, når man sammenligner fædres og børns erhvervsplacering.

Tabel 2. Sammenhæng mellem faders og søns/datters hovedbeskæftigelse. 2000. Procentandel.

<i>Søns/datters stilling 2000:</i>	Ufaglært	Faglært	Selvstændig i landbrug	Selvstændig med under 20 ansatte	Selvstændig med mere end 20 ansatte og liberalt erhverv	Underordnet funktionær	Funktionær	Overordnet funktionær	I alt
<i>Faders stilling 1976:</i>									
Ufaglært	38,1	13,3	2,3	3,0	1,9	25,5	8,6	7,4	100
Faglært	22,9	12,4	1,5	6,4	3,4	30,7	9,0	13,9	100
Selvstændig i landbrug	31,6	8,2	19,4	4,6	2,3	16,0	6,5	11,4	100
Selvstændig med under 20 ansatte	20,3	10,3	1,9	6,1	5,5	24,2	7,7	23,9	100
Selvstændig med mere end 20 ansatte og liberalt erhverv	2,0	2,0	2,0	0	14,3	14,3	14,3	51,0	100
Underordnet funktionær	13,1	13,1	1,6	0,8	2,5	32,8	14,8	21,3	100
Funktionær	18,7	9,4	3,7	4,7	2,8	18,7	15,0	27,1	100
Overordnet funktionær	8,6	7,3	1,3	4,6	3,3	22,5	11,3	41,1	100

Kilde: [5].

Selv om erhvervssammensætningen rummer langt flere funktionærjob i søn-/dattergenerationen, er der stadig en tydelig sammenhæng mellem egen erhvervsplacering og ens baggrund, se tabel 2. Godt 7 pct. af de ufaglærte fædres børn bliver således overordnede funktionærer, sammenlignet med 42 pct. af de overordnede funktionærers børn. Til gengæld bliver 38 pct. af de ufaglærte fædres børn ufaglærte, mens det kun er tilfældet for 9 pct. af de overordnede funktionærers børn. Med andre ord, jo højere faderen befinder sig i det sociale hierarki, jo højere kan barnet forventes at blive placeret.

Studier af ungeforløbsundersøgelsen bekræfter endvidere, at uddannelsesvalg stadig er påvirket af social oprindelse, også når det gælder valg i mellem faglige, ungdoms- og videregående uddannelser [4]. Denne tendens, der mest handler om uddannelse, og ikke om social position, bekræftes i et andet studie af fødselsårganges vilkår [6]. En undersøgelse, baseret på både levekårs- og registerdata viser, at der er en betydelig sammenhæng mellem forældres uddannelse og egen uddannelse, der dog også er betinget af andre levevilkår [7]. Dette bekræftes også af en svensk undersøgelse, som dog samtidig viser, at svenske børn fra hjem med forældre uden længerevarende uddannelse klarer sig bedre i uddannelsessystemet end tidligere [8]. Dette finder man også i et nyt komparativt studie, som viser, at der i lande som Danmark og Sverige gennem de seneste år har været en betydelig uddannelsesmobilitet [9].

Man er imidlertid også interesseret i at kunne svare på spørgsmålet om, hvilke mekanismer der bevirker, at positioner og uddannelse overføres til næste generation. Et mobilitetsstudie baseret på levekårsdata [5] tyder på, at en bredere vifte af både socioøkonomiske og psykologiske faktorer spiller ind på, hvilken placering i samfundet man opnår.

Det ser derfor ud til, at der trods alt er grænser for, hvor langt den sociale arv rækker, alene af den grund at samfundet til stadighed ændres. Eksempelvis er der i dag flere funktionærstillinger og færre selvstændigt erhvervsdrivende, end man så tidligere, samtidig med at det generelle uddannelsesniveau er steget markant. I stedet for at se på generationernes absolutte placeringer i hierarkier, kunne man derfor undersøge deres relative placeringer. En analyse af relativ placering kan vise, at mobiliteten mellem generationer er overvurderet.

Både meritter fra uddannelsessystemet og en række andre forhold, herunder social oprindelse, har indflydelse på den sociale placering i samfundet.

Sammenfattende kan man sige, at fordelingen af livschancer i Danmark ikke er lige, idet både meritter fra uddannelsessystemet og en række andre forhold, herunder social oprindelse, har indflydelse på den sociale placering i samfundet.

Den sociale mobilitet er forskellig fra fødselsårgang til fødselsårgang

I analyser af livschancer kan tanken, om at uddannelse og social oprindelse alene bestemmer den sociale position, nuanceres ved at studere fødselsårgange. I et studie af unge kvinder og mænds sociale mobilitet vises, at andelen af unge mænd i velstillede sociale lag er faldet over en tidsperiode på 10 år, mens det omvendte gør sig

gældende for midaldrende mænd i velstillede sociale lag. Det kunne tyde på, at yngre mænd har fået sværere ved at opleve social mobilitet opad. For kvinder ser billedet nærmest modsat ud, hvilket både kan konstateres i England, Frankrig, Holland, Norge og Danmark [10].

Ligeledes viser det sig i en analyse af danske registerdata, at sandsynligheden for at opnå gode og velbetalte job er mindre for 1964-fødselsårgangen end for 1959- og 1954-årgangene, når man sammenligner dem som 31-årige. Dette gælder også for personer fra en akademisk baggrund, der således har mindre chance for at blive akademiker/direktør. Det viser sig endvidere, at risikoen for at forblive ufaglært er større blandt de yngre årgange [5] [11].

Ulighedsmønstret er komplekst, og ændrer sig på en måde, som indebærer en vis uddannelsesmobilitet og social mobilitet.

Den ændrede sociale mobilitet i Danmark, kan tolkes som en fødselsårgangseffekt. Fødselsårgangseffekten betyder formentlig ligeledes, at de mønstre man tidligere har fundet i studier af ungeforløbsundersøgelsen [4] (se side 55) hovedsageligt gælder for personer født i 1954. Det kunne tyde på, at ulighedsmønstret i virkeligheden er komplekst, samtidig med at det ændrer sig på en måde, som giver en vis uddannelsesmobilitet og social mobilitet.

En forklaring på udviklingen er, at der i dag er flere velkvalificerede konkurrenter på arbejdsmarkedet. Et stigende antal unge har opnået mere uddannelse. Det vil sige, at sandsynligheden for at få forskellige uddannelser og opnå forskellige sociale positioner ændres fra fødselsårgang til fødselsårgang, men på et stadig højere uddannelsesniveau [12]. Dette resultat er ikke overraskende, idet det allerede i USA i 1979 blev vist, at en fødselsårgangs størrelse – kombineret med konjunkturerne – har betydning for den enkeltes indtjeningsmuligheder [6]. Tilsvarende ses, at ledighedsrisikoen ved en fødselsårgangs indtræden på arbejdsmarkedet også påvirker senere arbejdsmarkedsplacering [13].

En anden forklaring er, at nogle unge fra privilegerede klasser synes at undgå en krævende akademisk livsbane. De udnytter i stedet andre “konverteringsstrategier”, som tillader, at de går ind i nye sektorer, og dermed ikke i sektorer, som man skulle forvente ud fra deres sociale oprindelse [6].

Får man samme indkomst som sine forældre?

Analysen af leveårsdata (se side 55) viser, at mennesker fra ringe kår har lav mobilitet, således at det er vanskeligt for dem at skifte indkomstniveau i forhold til deres forældres indkomstniveau [5]. Det viser sig for eksempel, at børn af fædre i liberale erhverv, som læger, advokater m.fl., har godt fire gange så stor chance for at opnå en høj indkomst og har 19 gange mindre risiko for at have en lav indkomst, end for eksempel børn af ufaglærte.

Lægers og advokaters børn har godt fire gange så stor chance for at opnå en høj indkomst og har 19 gange mindre risiko for at have en lav indkomst, end ufaglærtes børn.

At leve i en familie med lav indkomst kan føre til forskellige problemer i løbet af barndommen (se evt. kapitlet om fattige børn, side 16ff.). Lav indkomst reducerer således mulighederne for forskellige former for deltagelse, anskaffelser og forbrug. Beskedne indkomster kan endvidere føre til ringe boligforhold (eller i værste fald slet ingen bolig), ikke blot målt på standarder som varme og vand, men også i form af plads til børnene. Det sidste betyder bl.a. noget for, om børn kan være sammen med kammerater, og har plads til at lave lektier m.m. Disse afsavn kan tilsammen betyde dårligere muligheder for, at børnene gennemfører en uddannelse.

Hvordan opnår man magt?

Som tidligere nævnt har unge i dag markant mere uddannelse end tidligere. En lang videregående uddannelse er derfor ikke længere i sig selv tilstrækkelig til at nå samfundets top. Unge, der gerne vil skille sig ud, må derfor søge nye veje.

I modsætning til tidligere, hvor praksis primært var at studere i hjemlandet for at skaffe sig anerkendte og værdifulde uddannelser med henblik på at få et job med magt og god løn, finder studerendes uddannelser i stigende grad sted i udlandet. Det viser i et studie af danske, svenske og franske studerendes fulde eller delvise uddannelsesvalg i udlandet [14].

Andre studier af franske og svenske studerende, som studerer i udlandet, peger også på, at transnationale investeringer i uddannelse har betydning for fordelingen af magtressourcer og dermed positionerne i hjemlandet. Der anskaffes symbolsk attraktiv og anerkendt uddannelseskapital i udlandet, som kan anvendes på det hjemlige arbejdsmarked [15].

Igennem 1990'erne er stipendiemulighederne for studier i udlandet blevet forbedrede gennem øgede statslige midler. Som vist i tabel 3, er det hovedsageligt unge af velstillede forældre, der tager ud for at studere. Dette mønster er mest tydeligt for svenske studerende, efterfulgt af danske og franske.

Tabel 3. Andelen af studerende ved internationale studier* opdelt på forældres stilling og land. Procent.

	Danmark	Frankrig	Sverige
Overordnet funktionær	60	52	72
Mellem funktionær med lederansvar	8	12	9
Funktionær	24	23	12
Faglært	7	11	5
Ikke aktiv eller arbejdsløs	1	2	1
	100	100	100

* Erasmus programmet.

Kilde: [15].

I Frankrig forholder det sig anderledes end i Danmark og Sverige, idet der kun er sket en svag stigning i andelen af udlandsstuderende. Dette skyldes formentlig de meget anerkendte uddannelser, som kan opnås på de elitære Grandes Ecoles og andre universiteter i Paris. Den stigning i international studentermobilitet, der kan konstateres i Frankrig, er da også i høj grad baseret på studenter rekrutteret fra mellemlagene, og ikke så meget fra de øvre sociale lag. Den stigende arbejdsløshed blandt franske akademikere kan også have bidraget til den stigende mobilitet.

Der er ingen tvivl om, at flere studerende ved de videregående uddannelser, får studentermobiliteten til at stige i de fleste lande, bortset fra USA. Det er unge fra velstillede sociale lag, der mest bruger mulighederne. Et senere studie kan vise om den ekstra indsats i udlandet i studietiden giver øget afkast på arbejdsmarkedet, enten hjemme, eller ude.

Litteratur

[1] Socialforskningsinstituttet (1999)

Social arv – en oversigt over foreliggende forsknings-baseret viden. København: Socialforskningsinstituttet 99:9.

[2] Munk, M.D. (2002)

Køn, marginalisering og social eksklusion. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir 19:2002.

[3] Hansen, E.J. (1984)

Socialgrupper i Danmark, København: Socialforskningsinstituttet. Studie 48.

[4] Hansen, E.J. (1995)

En generation blev voksen. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:8.

[5] McIntosh, J. & Munk, M.D. (2002)

Mobility. A Critical Appraisal. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 11:2002.

[6] Munk, M.D. (2002)

Livschancer og mobilitet – forskellige kohorters vilkår. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdspapir 20:2002

[7] Deding, M. & Hussain, M.A. (2002)

Childrens Educational Attainment – The Effects of Parental and other Background Factors. i: *Essays on Income Distribution*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus og København: Socialforskningsinstituttet, ph.d.-afhandling.

[8] Shavit, Y. & Blossfeld, H.-P. eds. (1993)

Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries, Boulder: WestView Press.

[9] Esping-Andersen, G. (2003)

What Might Create more Equal Opportunity? Money, Cultural Capital, and Government, i: *Intergenerational Mobility*, Ed. Corak, M., Cambridge: Cambridge University Press.

[10] Munk, M.D. (2001)

Changing Life Courses in a Time of Increasing Inequality. The Welfare States at a Crossroad: Convergence or Divergence? Presented at European Societies or European Society? *Euro Conference on European Welfare States and the Changing Life Course*, Holland, October 6-10, København: Socialforskningsinstituttet.

[11] Munk, M.D. (2002)

Institutionalised Legitimate Informational Capital in the Welfare State. Has Policy Failed? i: *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory*, Eds. Torres, C. & Antikainen, A., Boulder: Rowman & Littlefield Publisher, 285-302.

[12] Munk, M.D. (2001)

The Same Old Story? Reconversions of Educational Capital in the Welfare State, i: *Jahrbuch für Bildung und Arbeit* (Education and Work 1999/2000), Deregulierung der Arbeit – Pluralisierung der Bildung? Eds: A. Bolder, W. R. Heinz, G. Kutscha, Opladen: Leske & Budrich Verlag, 87-112.

[13] De Vreyer, P., Layte, R., Wolbers, M. and Hussain, M.A. (2000)

The Permanent Effects of Labour Market Entry in Times of High Unemployment, i: *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*, Gallie, D. & Paugam, S. eds. Oxford: Oxford University Press, 134-152.

[14] Munk, M.D. (2002)

The Distribution of Power Resources – Student Mobility. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper.

[15] Broady, D., Börjesson, M. & Palme, M. (1998)

Go West! Swedish higher education and transnational markets. Paper presented at the Conference: Empirical Investigations of Social Space, Cologne, 7-9 October (2nd ed. 2000).

[16] The European Commission (2000)

Survey into the Socio-Economic Background of Erasmus Students, Directorate General for Education and Culture. Report.

Findes den demokratiske familie?

Hvad foregår der i familien?

Der er i løbet af de sidste årtier sket markante forandringer i familien. Familiedannelsen finder sted stadig senere i livet og indledes som regel ved, at man flytter sammen i papirløse forhold, hvor fødslen af første barn bliver anledningen til at gifte sig. Samtidig er familiens økonomiske og arbejdsmæssige situation blevet anderledes. Næsten lige så mange kvinder som mænd er i dag udearbejdende, og tidligere tiders eneforsørger-familie forekommer stadig sjældnere. De fleste familier har to indkomster, om end ikke lige store, og arbejdsdelingen mellem ægtefæller er blevet stadig mindre ulige.

De fleste familier har to indkomster, om end ikke lige store, og arbejdsdelingen mellem ægtefæller er blevet stadig mere lige.

Hvad det har betydet for indflydelsen på familiens daglige affærer og gøremål er imidlertid uklart. Hvorvidt det er manden, kvinden eller begge i forening, der bestemmer, og i hvilket omfang dette mønster har ændret sig, har ikke været undersøgt i noget større omfang. I forhold til den omfattende viden om, hvem der tjener hvad, og hvem der gør hvad, er spørgsmålet om beslutningstagning i familien, forvaltningen af det faktiske forbrug og fordelingen af det således stadig et område, der forskningsmæssigt er forholdsvis uopdyrket.

Hertil kommer, at tilfredsheden med den økonomiske situation netop kan afhænge af, hvordan fordelingen af ressourcerne finder sted, og hvem der opnår hvilket forbrug. Det tyder således på, at kvinder bliver mere tilfredse, jo større andel af det personlige forbrug de opnår. Derimod har det vist sig, at der ikke er en klar sammenhæng mellem parternes samlede indkomst og tilfredsheden med den økonomiske situation.

Der sættes altså spørgsmålstegn ved, om rigdom i sig selv giver tilfredshed, og om familien er en demokratisk enhed, hvor det ikke er afgørende for tilfredsheden med økonomien, hvem der tjener hvad [1]. Flere undersøgelser peger således på, at pengene og tiden ikke altid deles ligeligt, ligesom forbruget heller ikke nødvendigvis bliver det. Både forskelle i indkomst og præferencer, og det at beslutninger i familien ikke nødvendigvis træffes demokratisk, fordi den ene part har større indflydelse end den anden, kan vise sig at være virkeligheden i mange familier.

Både forskelle i indkomst og præferencer, og det at beslutninger i familien ikke nødvendigvis træffes demokratisk, kan vise sig at være virkeligheden i mange familier.

Fordeling af ressourcer i familien

Det fremgår af en undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet om økonomiske beslutninger i familier, at i knap to ud af tre familier har begge parter samme ar-

bejdsmarkedsstatus, og at knap halvdelen af familierne består af to fuldtidsarbejdende. Hvad angår uddannelse, har begge parter i over halvdelen af alle par samme baggrund. Ikke overraskende er den kønsmæssige indkomstforskel da også indsnævret

Den traditionelle rollefordeling med manden som eneforsørger er ikke længere det almindelige i danske familier.

væsentligt i løbet af de seneste årtier, og i hver femte parfamilie tjener kvinden faktisk mere end eller det samme som manden [1]. Hvad enten dette opfattes som en stor eller en lille andel, er det udtryk for, at den traditionelle rollefordeling med manden som forsørger og kvinden som mindre væsentlig bidragsyder ikke længere er det almindelige i danske familier.

Også hvad angår arbejdstiden, viser en undersøgelse af danskernes tidsforbrug, at der i dag er mindre forskel mellem kvinder og mænd end tidligere [2]. For 25-55-årige beskæftigede kvinder er den gennemsnitlige arbejdstid inklusive transport til og fra arbejde således på godt 5½ time mod 7½ time for tilsvarende mænd på en gennemsnitlig arbejdsdag. I slutningen af 1980'erne var de tilsvarende arbejdstider på knap 5½ time for kvinder og godt 8¼ time for mænd, se tabel 4. Det betyder, at beskæftigede mænd arbejder mindre nu end dengang, mens beskæftigede kvinder næsten ikke har ændret deres arbejdstid. Det siger naturligvis ikke noget om, hvordan det er gået med den samlede arbejdsindsats i Danmark, idet der ikke tages hensyn til forskydninger i arbejdet fra hverdage til weekenddage, ændringer i transporttider, og et anderledes udbud af arbejde blandt yngre (under 25 år) henholdsvis ældre (over 55 år) danskere.

Ligesom forskellen mellem beskæftigede kvinder og mænds arbejdstid er indsnævret, gælder det for husarbejdet, at det er blevet mere ligeligt fordelt mellem kvinder og mænd. I 1987 brugte beskæftigede 25-55-årige kvinder således 3½ time til hus-

arbejde på en hverdag mod 1½ time for (beskæftigede) mænd. Det er nu blevet til henholdsvis 3¾ time for kvinder og 2¼ time for mænd. Forskellen mellem de to køn er altså faldet fra 2 timer til 1½ time i løbet af 14 år.

Forskellen mellem kvinders og mænds arbejdstid er indsnævret, og husarbejdet er blevet mere ligeligt fordelt mellem kvinder og mænd.

Tabel 4. Beskæftigede 25-55-årige mænd og kvinders daglige tidsanvendelse 1987 og 2001.

	1987		2001	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
	timer:min.			
Samlet arbejdstid	9:47	8:56	9:42	9:23
- bruttoarbejdstid ¹⁾	8:19	5:25	7:25	5:38
- husarbejde ²⁾	1:28	3:31	2:17	3:45
Fritid ³⁾	14:03	15:02	14:14	14:36
I alt	23:50	23:58	23:55	23:57

1) Inklusive tid anvendt på uddannelse og transport til og fra arbejde.

2) Indkøb, husligt arbejde, gør det selv-arbejde og omsorg.

3) Inklusive søvn, spisning og personlig pleje.

Kilde: [2].

Disse forandringer betyder, at beskæftigede kvinder og mænd i dag ligner hinanden stadig mere, når det gælder fordelingen af samlet arbejdstid på arbejdsmarkedet og i hjemmet. Hvor beskæftigede 25-55-årige kvinder således brugte knap 9 timer på en hverdag i 1987 er de nu oppe på knap 9½ time. Det har dog ikke været tilstrækkeligt til at overhale beskæftigede mænd, der fortsat bruger knap 20 minutter mere på en hverdag til arbejde på arbejdsmarkedet og i hjemmet.

Hvem bestemmer og hvem får hvad i familien?

Fordelingen af indflydelse og forbrug i familien er et omdiskuteret emne såvel i ligestillingsdebatten som i litteraturen om økonomisk fordeling og velfærd. Det er i den forbindelse oplagt, at den større indkomstmæssige ligestilling mellem kønnene, bl.a. begrundet i mindre uddannelses- og arbejdsmæssige forskelle, har bidraget til at give kvinder større forhandlingsmæssig styrke, når der træffes beslutninger om familiens økonomiske anliggender. Det stigende antal skilsmisser igennem årene kan da også tages som udtryk for, at kvinder er blevet mere økonomisk uafhængige end tidligere.

Den større indkomstmæssige ligestilling mellem kønnene har bidraget til at give kvinder større indflydelse på beslutninger om familiens økonomiske anliggender.

Det har bl.a. betydet, at der er blevet stillet spørgsmål ved den gængse antagelse om, at familien er en økonomisk enhed, hvis medlemmer er enige om, hvad de økonomisk vil opnå under de givne vilkår [1]. Denne såkaldte unitære model har fået konkurrence af andre, ikke-unitære/kooperative modeller. Forhandlinger mellem parterne om måden at bruge tiden og fordele forbruget på tillægges her en stor rolle.

Ikke overraskende viser de kooperative modeller sig at være bedst egnede til at beskrive beslutningsmønsteret i danske familier [3]. Hvad det nærmere indebærer, og hvornår og under hvilke betingelser, denne model forekommer, er imidlertid stadig et spørgsmål, som er vigtigt for at beskrive fordelingen af velfærd inden for familien.

Beslutninger og fordeling af ressourcer i familier er også temaet for en anden undersøgelse [4], hvor der på den ene side ses på måden, økonomiske ressourcer i familien fordeles på: Hvilken beslutningsmodel anvendes? Hvor stor indflydelse har parterne

I to tredjedele af alle danske familier finder man et såkaldt demokratisk fordelingssystem, hvor indkomsterne bruges til fælles bedste.

hver især på fordelingen? Og kan parterne bruge penge på sig selv uden at spørge den anden part? På den anden side belyses fordelingen af forbruget mellem manden, kvinden, børnene og andre uden for familien: Hvem får hvor meget? Og afhænger det af, hvem der tjener hvad? Når disse spørgsmål

er vigtige, skyldes det, at der ikke nødvendigvis er overensstemmelse mellem, hvordan man opfatter sin egen indflydelse på husholdningen og hvor stort et individuelt forbrug man opnår.

I to tredjedele af alle danske familier finder man et såkaldt demokratisk fordelings-system, hvor indkomsterne bruges til fælles bedste [4]. I hver femte familie er det kun noget af indkomsten, der bruges på denne måde, mens knap hver tiende familie oplyser, at de har individuel økonomi, hvor parterne hver især administrerer deres egne indkomster.

Hvad angår eget forbrug viser undersøgelsen, at kvinders forbrug er større end mænds, og at det generelt gælder, at begge køn kun diskuterer køb til eget forbrug med partneren, hvis det beløber sig til mindst ét til to tusinde kr. i gennemsnit.

Det store spørgsmål er imidlertid, hvor meget mænd henholdsvis kvinder rent faktisk bruger på sig selv. Hvor stort er det personlige forbrug, er kvinders større end mænds, og er der nogen sammenhæng mellem fordelingen af forbruget, og hvordan man forvalter pengene i familien? Det har hidtil ikke været belyst i nogen større kvantitativ undersøgelse, hvorfor de følgende resultater er de første af deres slags. Siden 1998 har danskere, der deltager i forbrugsundersøgelser og dermed fører regnskab over deres indkøb i en fjortendagsperiode, oplyst til hvem hvert enkelt indkøb er gjort, det være sig til én selv, partneren, børnene eller til andre uden for familien. Herved er etableret et værdifuldt og omfattende statistisk materiale til brug for en række undersøgelser af fordelingen af forbruget i danske familier.

Det viser sig, at det gennemsnitligt kun er en tredjedel af indkøbene, der er til egentligt personligt forbrug. Heraf får manden, kvinden og børnene hver stort set lige meget. Men selvom manden og kvinden således får samme andel af forbruget til sig selv, er det ikke de samme varer, de forbruger. Mens manden forbruger flest drikkevarer og tobak, går en stor del af kvindernes forbrug til tøj. Hvad angår udgifter på fritidsaktiviteter inklusive restaurationsudgifter mv. kommer de først og fremmest manden til gode, mens udgifter til såkaldt personlig hygiejne fortrinsvis er forbeholdt kvinden [4].

Men selvom manden og kvinden således får samme andel af forbruget til sig selv, er det ikke de samme varer, de forbruger. Mens manden forbruger flest drikkevarer og tobak, går en stor del af kvindernes forbrug til tøj.

Fremtidige analyser vil se nærmere på, hvordan og hvor meget der fordeles i moderne danske familier, og hvad der kan forklare den konkrete fordeling. Der er således tale om et vigtigt spørgsmål af ligestillings- og velfærdsmæssig karakter, og samtidigt et vigtigt bidrag til diskussionen om velfærdsfordelingsmålinger.

Økonomisk ligestilling gør kvinder tilfredse og mænd utilfredse

Et andet interessant spørgsmål er, om tilfredsheden med den økonomiske situation i familien har nogen betydning for, om man har gode levevilkår.

Der er i den forbindelse en diskussion blandt forskere, om man skal anlægge et objektivt eller et subjektivt perspektiv. Findes der visse objektivt set gode levevilkår, jf. side 6, som der er enighed om, eller afhænger disse af, hvordan den enkelte selv opfatter situationen, eller er det begge perspektiver, der skal anvendes på én gang? En hovedskillelinie går her mellem økonomisk forskning og sociologisk forskning, hvor økonomerne som regel anvender objektivt målelige størrelser som indkomst, lønninger, forbrug og lignende som udtryk for "nytte", mens sociologerne også lader normative holdninger og attituder indgå i vurderingen af levevilkårene. Det skal siges, at der er en bevægelse i gang blandt økonomer i retning af, at oplysninger om tilfredshed også kan indgå i analyserne [6].

Et vigtigt spørgsmål er imidlertid, hvad tilfredshed dækker over. Der er således ikke nødvendigvis en entydig sammenhæng mellem gode objektive og subjektive levevilkår. Udenlandske undersøgelser har vist, at godt nok er amerikanerne blevet rigere i løbet af de seneste årtier, men det er de ikke blevet meget mere lykkelige af, når de selv skal sige det [7]. Heller ikke mere uddannelse og dermed højere indkomst betyder i sig selv mere tilfredshed, fordi forventninger og tilfredshed blot følger hinanden. Noget tyder også på, at man sammenligner sig med de grupper i befolkningen, som ligner én selv – samme uddannelse, alder, køn, osv. – og at ens faktiske forhold derfor ikke alene er afgørende for tilfredsheden med levevilkårene.

Når det gælder tilfredshed med den økonomiske situation, er der så vidt vides ikke foretaget nogen større undersøgelser. De fleste undersøgelser ser således på tilfredshed i almindelighed eller på tilfredshed med ens arbejde. For at opnå større viden om, hvad indkomst og indkomstfordeling betyder for mænd og kvinders tilfredshed med den økonomiske situation, er der gennemført en undersøgelse på det europæiske husstandspanel, se side 56. Det viser sig, at ser man alene på enlige, stiger tilfredsheden, jo højere indkomst man har, hvorimod andre enliges forhold ikke har nogen – signifikant – betydning for, om man er tilfreds med sin økonomiske situation [8]. Der kan med andre ord ikke påvises nogen sammenhæng med, hvordan andres tilfredshed er, når man kontrollerer for alder, uddannelse osv. Det gælder også for mænd og kvinder i parfamilier. Heller ikke her betyder andres situation noget for, om man er tilfreds eller ej.

Hvad der derimod har betydning for tilfredsheden blandt kvinder og mænd i parfamilier er, hvor stor en andel af husholdningens indkomst, de selv bidrager med. Manden bliver således mindre tilfreds med den økonomiske situation, jo mindre

Manden bliver mindre tilfreds med den økonomiske situation, jo mindre han bidrager med, og kvinden bliver mere tilfreds, jo mere hun bidrager.

han bidrager med, og kvinden bliver mere tilfreds, jo mere hun bidrager med. Det kunne tyde på, at ens egen indkomst, dels giver større indflydelse på familiens økonomiske beslutninger, dels giver et større personligt forbrug.

På denne baggrund er det ikke så overraskende, at kvinder i de sidste årtier har forbedret deres uddannelsesmæssige kvalifikationer og er kommet ud på arbejdsmarkedet for selv at få en indkomst. Det er tilsyneladende måden at forbedre sin forhandlingsmæssige position over for manden på, samtidig med at det også gør det nemmere at klare sig selv. Når et flertal af mænd og kvinder alligevel siger, at der er fælles økonomi i familien, dækker det måske mere over nogle forestillinger om, hvordan det burde være, end over hvordan det konkret står til i den “demokratiske” familie.

Ulvetimens pris for karrieren

Der er i tidernes løb gennemført en række undersøgelser af mænd og kvinders lønninger, og de viser alle, at kvinder tjener mindre end mænd, også selv om man tager hensyn til uddannelsesforskelle, og til at mænd og kvinder i høj grad er placeret forskellige steder på arbejdsmarkedet. Der er med andre ord en del af lønforskellen mellem de to køn som må forklares på anden vis [9] [10].

Ser man alene på mænd og kvinder i ledende stillinger i den private sektor er lønforskellen 24 pct., hvilket er betydeligt mere end i fx USA [11]. Samtidig er der sket en lønudligning i den øvre ende af indkomstfordelingen i USA i løbet af 1980'erne og 1990'erne, mens de tilsvarende lønforskelle i Danmark og i øvrigt også i Sverige er blevet større [12] [13].

Der kan være flere forklaringer på, at udviklingen i lønforskellene er anderledes i Skandinavien end i USA. Ofte nævnes, at arbejdsmarkedene i Skandinavien er kraftigt segregerede eller kønsopdelte, og at de forskellige delarbejdsmarkeder udvikler sig

forskelligt. Mænd er således overrepræsenterede i den private sektor, hvor lønnen er højere, mens kvinder er overrepræsenterede i den offentlige sektor, hvor lønnen er lavere, men hvor personalepolitikken til gengæld opfattes som mere familievenlig [10]. Endvidere søger kvinder oftere end mænd mod uddannelser, der sigter mod ansættelse i den offentlige sektor. Endelig kan den forskellige udvikling i højere lønnede mænd og kvinders lønninger tilskrives, at lønfordelingerne er mere sammenpressede i Skandinavien end i USA og udviklingen i disse fordelinger har været forskellig. Det vil sige, at de overordnede lønforskelle på arbejdsmarkedet er mindre i Skandinavien end i USA.

Der er i tidernes løb gennemført en række undersøgelser af mænd og kvinders lønninger, og de viser alle, at kvinder i almindelighed tjener mindre end mænd.

For at undersøge en påstand om de hjemlige forpligtelsers indflydelse på karrieren er der ved at blive gennemført en undersøgelse, som foreløbigt tyder på, at det ikke så meget er den samlede tid, man bruger på husligt arbejde, eller hvilke huslige aktiviteter man er involveret i, som har betydning for lønudviklingen [14]. Det afgørende synes at være, hvornår på dagen man udfører de huslige aktiviteter, altså "timing". Hvis man har travlt, inden man kommer ud af døren om morgenen, og igen har travlt, så snart man kommer hjem igen – hvad kvinder oftere har end mænd – har man udsigt til en lavere løn både nu og i fremtiden. Det tyder på, at ulvetimerne har indflydelse på, om man gør karriere på arbejdsmarkedet. Den ulige fordeling af husholdningsarbejdet, som stadig er gældende i danske familier, er derfor fortsat et vigtigt spørgsmål at forholde sig til, hvis der skal opnås ligestilling mellem kvinder og mænd.

Litteratur

[1] Bonke, J. (1997)

Hans ægteskab/hendes ægteskab – økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice. København: Socialforskningsinstituttet 97:15.

[2] Lausten, M. (2003)

Hvad bruger kvinder og mænd tiden til – om ligestilling i danske familier. København: Socialforskningsinstituttet (under udarbejdelse).

[3] Bonke, J. & McIntosh, J. (2002)

Household Time Allocations: Theoretical and Empirical Results. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper.

[4] Bonke, J. & Browning, M. (2002)

Intra-family Allocation of Resources in Denmark. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper (under udgivelse).

[5] Bonke, J. & Browning, M. (2001)

Når far og mor bruger penge. Årsberetning fra Forskningsforum, forskningsrådene og Forskeruddannelsesrådet. København: Forskningsstyrelsen.

[6] Frey, B.S. & Stutzer, A. (2002)

What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, vol. XL, 402-435.

[7] Easterlin, R.A. (2001)

Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111, pp. 465-484.

[8] Bonke, J. & Browning, M. (2002)

Well-being and Income Distribution within Households. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper (under udgivelse).

[9] Rosholm, M. & Smith, N. (1996)

The Danish Gender Wage Gap in the 1980s: A panel Data Study. *Oxford Economic Papers*, 48, 254-79.

[10] Pedersen, L. & Deding, M. (2002)

Wage Differentials between Women and Men in Denmark. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 15:2002.

[11] Lausten, M. (2002)

Gender Aspects in Managerial Compensation – Evidence from Danish Data, i: *What Determines Pay: Performance, Incentives, Gender?* Århus: Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus, ph.d.-afhandling.

[12] Gupta, N.D., Oaxaca, R.L. & Smith, N. (2001)

Swimming Upstream, Floating Downstream: Trends in the U.S. and Danish Gender Wage Gaps, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus og Nationaløkonomisk Institut, Aarhus Universitet, CLS Working Paper WP01-06.

[13] Albrecht, J., Björklund, A. & Vroman, S. (2002)

Is there a glass ceiling in Sweden? Under udgivelse i *Journal of Labor Economics*.

[14] Bonke, J., Gupta, N.D. & Smith, N. (2002)

Do housework and leisure harm your career? København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper (under udarbejdelse).

De ældre kan godt selv, også mændene

Alle kender begrebet “ældrebyrden” og mindes herved om, hvilket problem samfundet står overfor, når der i fremtiden bliver forholdsvis flere ældre, der skal forsørges af forholdsvis færre yngre medborgere. For de yngre kan det være billedet af gamle, der kræver pleje og hjælp, der kommer frem på nethinden, og for de ældre kan det være en forkælet generation af yngre karrieremagere, der ikke har tid til at tage sig af de gamle, der tænkes på. For begge grupper er begrebet “ældrebyrden” som skabt til at fremme karikaturer af den anden gruppe.

Det er ikke her formålet at vurdere, hvor stor “ældrebyrden” vil blive, endsige hvilken karakter den vil få. Det er i stedet hensigten at se på, hvordan nutidens ældre har det, hvor omfattende deres sociale netværk er, og i hvilket omfang de er selvhjulpne, og om flere forventes at blive det fremover. Det sidste har dels betydning for ældres levevilkår, dels for hvor meget pleje de vil kræve, og dermed indirekte for hvor meget “ældrebyrden” kommer til at tynde.

Også de mange begreber, der er blevet hæftet på ældre medborgere, har betydning for, hvordan man forholder sig til dem. Det er ikke ligegyldigt, om man taler om gamle, dem i den 3. alder, den ældre generation, de ældre fødselsår-gange, osv. Der er således knyttet forskellige betydninger til de forskellige begreber, hvilket er vigtigt at være opmærksom på, når man skal forstå og beskrive vilkårene for denne aldersgruppe.

Langt de fleste 70-årige vurderer deres helbred som godt, samtidig med at de siger, de har en god førlighed. Omkring 10 pct. i denne aldersgruppe siger, at de har problemer med helbred eller førlighed.

Mange ældre har det godt

Ikke overraskende stiger helbredsproblemerne med alderen. Alligevel vurderer langt de fleste 70-årige deres helbred som godt, samtidig med at de siger, at de har en god førlighed. Kun omkring 10 pct. i denne aldersgruppe siger, at de har væsentlige problemer med helbred eller førlighed [1]. Ser man på udviklingen, viser det sig, at kvinder siden 1960'erne har givet en stadig bedre vurdering af deres helbred, og måske ender de med at vurdere det lige så godt, som jævnaldrende mænd vurderer deres.

Et andet vigtigt levevilkår er den regelmæssige kontakt med andre mennesker, hvor ældre i den offentlige debat ofte hævdes at være ensomme og glemte. Ikke desto mindre viser det sig, at alderen ikke spiller nogen rolle for antallet af ugentlige kontakter med sine børn. For 70-årige er det “kun” hver femte, som ikke havde haft i hvert fald ugentlig kontakt med et eller flere af deres børn. Den andel har stort set været uændret siden begyndelsen af 1960'erne.

Bedre helbred blandt ældre kvinder og mænd vil gøre byrden mindre tung.

Manglen på venner er heller ikke noget udbredt problem, viser det sig. Og mod forventning er omfanget af venne-kontakter faktisk større blandt ældre, der har forladt arbejdsmarkedet, end blandt erhvervsaktive ældre. Man er altså ikke “udstødt”, bare fordi man ikke længere har et arbejde, hvilket stemmer godt overens med, at en hyppig grund til at forlade arbejdsmarkedet netop er ønsket om mere tid til familie og venner [2]. Selv blandt 70-årige er det kun hver tyvende, der siger, at de ofte er alene, hvor de egentlig har lyst til at være sammen med andre, hvilket er lidt flere end for 10 år siden, hvor dette gjaldt for 7 pct. i den pågældende aldersgruppe.

Hvordan klarer ældre mænd og kvinder sig?

Et spørgsmål af stor politisk interesse er, i hvilket omfang fremtidens ældre vil kunne klare sig selv eller om de kræver hjælp af det offentlige. Diskussionen om ældrebyrden afspejler bl.a. dette spørgsmål og udtrykker en bekymring for, at de ældre trækker sig tilbage i en stadig tidligere alder med heraf følgende fordringer på de midaldrende og produktive generationer, samtidig med at de vil kræve en betydelig omsorg for at kunne klare sig.

At det formodede omsorgsproblem kan blive af betydelig størrelse, illustreres af, at de over 80-årige, som i dag udgør 6 pct. af de “produktive” generationer, om 40 år vil udgøre 13 pct. af de “produktive” generationer [3].

En forudsætning for at det går så galt, som nogle frygter, er imidlertid, at fremtidens gamle er lige så lidt selvhjulpne og omsorgskrævende som nutidens gamle.

I en undersøgelse af danskere født i perioden 1920-45 er der spurgt om, hvorvidt de tidligere har lavet husligt arbejde – indkøb, madlavning, vask, let henholdsvis omfattende rengøring – om de mener, de er i stand til at lave sådant arbejde, og om de rent faktisk gør det nu. Der er herved etableret et såkaldt “ability”-indeks, som udtrykker ældres evne til at klare sig selv [4].

Ikke overraskende er de yngre årgange mere selvhjulpne end de gamle aldersgrupper, og kvinder mere end mænd. Det interessante er imidlertid, at for mænd er også kendskabet til udførelsen af husligt arbejde større blandt de yngre end blandt de ældre. Ydermere er enlige mænd mere husligt orienterede end gifte/samboende mænd. Det viser sig også, at mænd, hvis hustru har helbredsproblemer, gør meget mere husligt arbejde end mænd til raske hustruer. Det tyder på, at mænd og især yngre mænd kan bidrage mere i dagligdagen, hvis det viser sig nødvendigt.

Hertil kommer, at mænd til kvinder med arbejde på arbejdsmarkedet, og mænd med lange uddannelser eller mænd til kvinder med lange uddannelser, laver mere husligt arbejde end andre mænd. Når uddannelsesniveaueet derfor stiger, taler det for, at fremtidens ældre mænd bliver mere selvhjulpne end nutidens ældre mænd. Det må indebære, at færre fremover bliver afhængige af hjælp udefra. Og hvis samtidig både ældre mænds og kvinders helbred bliver bedre, kan det kun betyde, at “ældrebyrden” for de enkelte aldersgrupper ikke bliver så tung, som det umiddelbart ser ud til. At der så bliver flere rigtig gamle, er en anden sag, som trækker i den anden retning.

Mænd hvis hustru har helbredsproblemer udfører mere husligt arbejde end mænd med raske hustruer.

Den 3. alder, hvad er det der sker?

Når man nærmer sig 50-års-alderen begynder der gradvis at ske ændringer i ens liv, som giver anledning til forskellige justeringer. Ens beskæftigelsessituation og familiemæssige forpligtelser forandres og tilværelsen som pensionist – den tredje alder – nærmer sig. Der sker med andre ord en række begivenheder, som har afgørende betydning for ens tilværelse. Hvordan disse ændringer konkret finder sted, og hvordan de håndteres af den enkelte, er der kun begrænset viden om, ligesom vi ikke ved, om og i givet fald hvordan de varierer mellem forskellige befolkningsgrupper.

For at belyse dette spørgsmål, som er særligt vigtigt på grund af den stigende andel af ældre i befolkningen, gennemføres der en analyse af 52-67-åriges levår [5]. Der sondres mellem forskellige fødselsårgange inden for aldersgruppen med fokus på, om der sker en differentiering, således at nogle klarer sig godt, mens andre oplever marginalisering med heraf følgende ensomhed og sociale problemer. Det forventes, at en sådan differentiering inden for fødselsårgangene ikke alene varierer med alder, men også med køn og uddannelsesbaggrund.

Foruden en begrebsanalyse baseret på international litteratur, gør analysen brug af Socialforskningsinstituttets ældreforløbsdatabase (1. fase 1997). Sidstnævnte database er særlig vigtig, da den i væsentlig grad henvender sig til et panel i netop den aldersgruppe, som undersøgelsen omhandler, ligesom der ved 2. fase i 2002 åbnes mulighed for sammenligninger af fødselsårgangene over flere år.

Litteratur

[1] Platz, M. (2000)

Danskere med livserfaring – portrætteret i tal.

København: Socialforskningsinstituttet 00:8.

[2] Bunnage, D. & Bruhn, H.H. (1999)

De unge ældre i år 2010.

København: Socialforskningsinstituttet 99:2.

[3] Danmarks Statistik (2002)

Befolkningens bevægelser 2001. København.

[4] Platz, M. (2002)

What one is able to do, what one actually does, what one has done previously.

København: Socialforskningsinstituttet. Working paper.

[5] Bunnage, D. (2002)

Living conditions on entry to the Third Age. København:

Socialforskningsinstituttet. Working paper.

Forskellige velfærdssystemer i Europa

Når man undersøger spørgsmål om levevilkår og velfærd, er det naturligt at se uden for Danmarks grænser. De fleste sammenligner sig med andre mennesker, når de skal vurdere, om de har det godt eller ej, og ligeledes vurderer man Danmark i forhold til andre lande. Europa er i den forbindelse en ofte anvendt referenceramme; den europæiske dimension er således blevet hverdagsstof, særligt i komparativ forskning.

Der er udviklet en kategorisering af velfærdssystemerne i de europæiske lande [1], hvorefter der opereres med en skandinavisk model med mange offentligt finansierede velfærdsydelse for hele befolkningen; en kontinental model karakteriseret ved at status og sociale rettigheder er tæt knyttet til arbejdsmarkedsdeltagelse; og en liberal model hvor staten sørger for basisydelser i tilfælde af, at der ikke er andre muligheder. Eksempler på den skandinaviske model er Danmark, Sverige og Norge, den kontinentale model Tyskland, Frankrig, og på den liberale model England, der ses som det europæiske svar på USA. En videreudvikling af denne kategorisering beskriver en model for de sydeuropæiske lande på grund af deres særlige familiemæssige struktur [2]. Selvom der af gode grunde er tale om generaliseringer, er disse såkaldte regimetyper et godt redskab til at få øje på principielle forskelle i måden at skrue velfærdssystemer sammen på.

Det er et vigtigt spørgsmål, om velfærdssystemerne kommer til at ligne hinanden mere og mere, efterhånden som de europæiske lande bliver knyttet tættere sammen.

Om de nævnte velfærdssystemer kommer til at ligne hinanden mere og mere, efterhånden som de europæiske lande bliver knyttet tættere og tættere sammen fx gennem EU, er et vigtigt spørgsmål. For at kunne besvare det må vi først forstå forskellene mellem landene, som de er i dag. Herunder kan man se på, hvad europæerne tjener, og om de er lønmobile, samt hvad det “koster” at få børn i Europa. Et spørgsmål som kan bidrage til at forstå, hvorfor fertiliteten i Sydeuropa er væsentlig lavere end i Nordeuropa, og dermed hvorfor landene måske af den grund forsøger at tilnærme sig hinanden mht. velfærdsinstitutioner.

Måden at bruge tiden på er også en nøgle til at forklare velfærd og velfærdsfordelinger i Europa (jf. side 30). I den sammenhæng bør fattigdom og især fattigdom blandt børn også nævnes, som et af de ultimative udtryk for, hvor godt et samfund gør det velfærdsmæssigt set.

Uundgåelig ulighed

Et centralt formål med velfærdsstaten er at undgå fattigdom, reducere ulighed og skabe et grundlag for lige muligheder for alle. Ikke desto mindre er uligheden i markedsinkomst, disponibel indkomst og adgang til forskellige sociale positioner tilsyneladende lidt stigende i Danmark (se side 8), på grund af globalisering, øget international konkurrence, teknologisk udvikling og voksende pres på de svage grupper på arbejdsmarkedet. I en række andre europæiske lande ser man samme udvikling.

Uligheden i markedsinkomst, disponibel indkomst og adgang til forskellige sociale positioner er tilsyneladende under forandring i Danmark.

Det rejser spørgsmålet om, hvorvidt uligheden i markedsinkomster mv. uundgåeligt vil vokse i fremtiden i takt med en mere globaliseret verden, og om velfærdsstaten vil være i stand til at kompensere for en sådan stigende forskel i bruttoindkomsterne

via omfordeling mellem rige og fattige, arbejdende og ikke-arbejdende grupper i befolkningen. For at kunne besvare disse vigtige spørgsmål er det nødvendigt at se på, om der er opstået nye former for ulighed, og/eller om det vil ske i fremtiden. Det er ligeledes nødvendigt at se på, om der politisk vil være vilje og evne til inden for den nuværende velfærdsstat at forhindre en sådan ulighed i at give store levevilkårsmæssige forskelle i befolkningen.

I et generelt komparativt perspektiv dukker et blandet billede af uligheden op. Der er til nu kun ganske få undersøgelser, der har forsøgt mere systematisk at forklare, hvorfor og hvordan ulighedsmønstre ændres. Er det på grund af ændrede politikker? Eller er det, fordi samfundsmæssige transformationer påvirker grundlæggende sociale strukturer? Eller er det interaktioner mellem eksisterende velfærdsregimer og udefrakommende faktorer, der begrænser rækkevidden af muligheder og valgene inden for et bestemt velfærdssystem? Kort sagt: Hvilke årsager er der til ændringerne? Og hvilke forklaringer skal vi søge på disse ændringer?

Hvor ulige er indkomsterne i Europa?

Indkomstfordelingen i et land afhænger af en række forhold. Det gælder befolkningens alderssammensætning, som afgør hvor mange, der er tilknyttet arbejdsmarkedet, og det gælder hvor stor en andel der er beskæftiget og hvor meget beskæftigelse de har, hvor både forsørgerpligter og arbejdsløshed spiller ind. Også det offentlige omfordelingssystem er vigtigt, når indkomstfordelingen skal belyses. Således kan skatter og afgifter sammen med offentlige overførselsindkomster anvendes til at gøre indkomstfordelingen mindre ulige end den ellers ville være, således at fordelingen af disponible indkomster er mere lige end fordelingen af markedsinkomster.

Hvis man anvender den disponible indkomst, og tager hensyn til, at man kan tilhøre en større eller mindre husstand med flere eller færre børn, viser det sig, at Danmark sammen med de øvrige skandinaviske lande har en mere lige indkomstfordeling end andre europæiske lande samt Australien og USA [3]. Hvor Danmark præcist ligger, er imidlertid vanskeligt at sige, da det dels afhænger af, hvordan man måler uligheden i indkomstfordelingen, dels hvilke statistiske oplysninger, man har adgang til. Det ændrer dog ikke på, at Danmark ligger blandt de bedste, hvad angår lighed i indkomstfordelingen.

Når man skal søge at forklare, hvorfor der er forskelle i indkomstulighed mellem de forskellige lande, er det især husstandssammensætning og omfordeling via skatter og overførsler, der peges på [3]. Der er dog behov for flere undersøgelser på dette vigtige område for at forklare, hvorfor indkomstuligheden er forskellig og måske udvikler sig forskelligt i forskellige lande [4].

Er europæere mere lønmobile?

Sædvanligvis betragtes et samfund, hvor uligheden i indkomsterne er lille, som bedre end ét, hvor der er stor ulighed. Imidlertid afhænger en sådan vurdering af, om der er "bevægelse" i indkomstfordelingen. Hvis det er de samme, der har små indkomster år efter år, kan indkomstfordelingen være nok så lige.

De pågældende vil under alle omstændigheder være stillet værre end dem, der kun har en lav indkomst i en kort periode. Et samfund med stor indkomstmobilitet betragtes da også som regel som bedre, end ét hvor det er de samme mennesker, der hele tiden ligger i den nederste ende af indkomstfordelingen.

Et samfund med stor indkomstmobilitet betragtes som regel som bedre, end ét hvor det er de samme mennesker, der hele tiden ligger i den nederste ende af indkomstfordelingen.

Det viser sig, at indkomstfordelingen er mindre skæv i både Tyskland og Danmark end i USA. Til gengæld er det en almindelig opfattelse, at det amerikanske samfund er mere indkomstmobilt end de europæiske. Nyere undersøgelser har imidlertid vist, at dette ikke nødvendigvis er tilfældet. Indkomstmobiliteten i USA er ikke forskellig fra indkomstmobiliteten i de skandinaviske lande [5] eller i Tyskland [6].

Ser man på sandsynligheden for, at personer med lav løn bevæger sig opad i lønfordelingen, gentages billedet. Der er ingen særlig forskel mellem de nævnte lande, hvad angår mobiliteten ud af en situation med lav løn, hverken hvis man ser på det fra det ene år til det andet, eller hvis man ser på det over en længere periode. Det betyder, at lavtlønnede hverken er mere eller mindre mobile i USA end i Tyskland og Danmark, på trods af at man måske skulle have forventet større mobilitet i USA i kraft af en relativt ulige løn(indkomst)fordeling [7].

Det betyder ikke, at det er de samme mekanismer, der virker i de nævnte lande. Således formindskes sandsynligheden for at bevæge sig op i lønfordelingen på kort sigt i både Danmark og USA, jo ældre man er og dermed jo mere erfaring man har på arbejdsmarkedet, mens alder tilsyneladende ikke har nogen virkning i Tyskland. På det lidt længere sigt er alder dog en positiv faktor for at bevæge sig ud af lavtlønsgruppen i USA. Det viser sig også, at danske mænd har en større sandsynlighed for at blive lønmarginaliserede end danske kvinder. Der er altså forskellige mobilitetsmønstre landene imellem, selvom der ikke på det generelle niveau er forskel i lønmobiliteten mellem Danmark, Tyskland og USA.

Det er dyrt for kvinder at få børn – i Europa

I diskussionen om velfærdssamfundenes fremtid er det vigtigt at se på sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv, herunder om problemer på dette område kan bidrage til at forklare en lavere fertilitet i samfundet. Det er således nærliggende at forestille sig, at hvis omkostningerne ved at få børn er store, kan det enten afholde kvinder fra at komme ud på arbejdsmarkedet i samme omfang som mænd, eller fra at få børn.

Uddannelsesniveaut blandt kvinder i Europa er stigende – og især i Sydeuropa [8]. Tilsvarende er kvindernes erhvervsfrekvens stigende, hvilket er en naturlig følge af uddannelsesniveaut. Hvis omkostningen ved at få børn er stor, er det en nærliggende

løsning at få færre børn, hvilket netop er hvad man ser i Sydeuropa, hvor udbudet af børnepasningsmuligheder er begrænsede. Med et reproduktionstal på 1,2 bliver befolkningen her kun godt og vel halvt reproduceret – i Skandinavien er det tilsvarende tal ca. 1,8. Ud over et faldende befolk-

Hvis omkostningen ved at få børn er stor, er det en nærliggende løsning at få færre børn, hvilket man netop ser i Sydeuropa, hvor børnepasningsmulighederne er begrænsede.

ningstal medfører det, at alderssammensætningen i befolkningen bliver skæv mange årtier frem i tiden, med heraf følgende forsørgerproblemer imellem generationerne, jf. diskussionen om ældrebyrden i kapitlet De ældre kan godt selv, også mændene, side 38ff.

For at studere dette fænomen nærmere er der gennemført en sammenligning af kvinders lønindkomst i 12 EU-lande [9]. Der er naturligvis store forskelle mellem disse lande, hvilket kan have betydning for kvindernes mulighed for at kombinere arbejdsliv og familieliv. Således varierer mulighederne for børnepasning meget, specielt for små børn, både i forhold til udbredelse og pris. Men også andre faktorer har betydning, herunder traditionen for deltidsarbejde – i Sydeuropa er deltidsarbejde således nærmest ikke-eksisterende, mens 55 pct. af kvinderne i Holland er deltids-beskæftigede; husstandssammensætning – stor-familie eller kernefamilie; og arbejdsløshedsniveau. Sådanne "strukturelle" forskelle landene imellem medfører en niveauforskel i kvindernes indkomster, idet den samme kvinde vil tjene mere i eksempelvis Danmark end i Spanien eller Italien. Derudover afhænger indkomsten af personlige – ikke-strukturelle – forhold som alder, uddannelse og antallet af børn. Det viser sig, at der er en negativ sammenhæng mellem især det at have yngre børn og kvindernes indkomst. Det understreger netop, at problematikken omkring arbejdsliv/familieliv er aktuel i hele Europa, og at kvinderne mange steder vælger at nedprioritere arbejdslivet, mens de har små børn for at få familielivet til at hænge sammen.

Problematikken omkring arbejdsliv/familieliv er aktuel over i Europa. Kvinderne vælger mange steder at nedprioritere arbejdslivet, mens de har små børn for at få familielivet til at hænge sammen.

Tiden i Europa

Når man sammenligner europæeres levevilkår fokuseres ofte på indkomster, arbejdsmarkedsforhold og andre socioøkonomiske forhold. Et mere basalt udtryk for levevilkårene er imidlertid struktureringen af dagligdagen. Hvad er det egentlig man laver, fra man står op, til man går i seng, og hvordan adskiller sydeuropæere sig fra nordeuropæere? [10].

Et væsentligt kendetegn ved både Danmark og Sverige er den høje erhvervsdeltagelse blandt kvinder. Orlovsordninger, børneinstitutioner og institutioner for ældre har alt sammen bidraget hertil, og i en periode bidrog også et omfattende deltidsarbejde. Deltidsarbejdet er imidlertid senere faldet markant, og det er nu mere reglen end undtagelsen, at kvinder efter at have født vender tilbage til arbejdsmarkedet i et fuldtidsjob. I Frankrig er andelen af deltidsjob også faldende, men fra et meget lavere niveau end i Skandinavien, mens deltidsjob i Sydeuropa – som nævnt ovenfor – stort set ikke eksisterer. Frankrig har generøse orlovsordninger og mange børneinstitutioner tillige med tidlig skolestart, hvorfor franske kvinders erhvervsdeltagelse også er tættere på skandinaviske end på italienske kvinders.

Ser man på den samlede arbejdsmængde på arbejdsmarkedet og i husholdningen er den mindst i Danmark og Sverige. Det skyldes især, at skandinaver ikke bruger så meget tid på husholdningsarbejde som franskmænd og italienere. Det går naturligvis ud over sidstnævntes fritid, som da også er kortere end svenskeres og danskeres.

Arbejdsdelingen mellem kvinder og mænd er ikke overraskende mindre udpræget i Nordeuropa end i Sydeuropa, hvor erhvervsarbejdet i stort omfang er forbeholdt mændene og husholdningsarbejdet kvinderne. En rangordning viser i øvrigt, at Danmark er det mindst ulige land tæt fulgt af Sverige, med Frankrig på en næstsidsteplads, og Italien på en klar sidsteplads, som det mest traditionelt kønsopdelte land ud af de fire lande.

Øget uddannelse blandt kvinder er et vigtigt middel til at skabe mere lighed i fremtiden, samtidig med at den nødvendige infrastruktur i form af velfærdsinstitutioner og -ordninger nødvendigvis må være til stede.

Det er tilsyneladende først og fremmest kvinders uddannelse, der kan ændre på dette mønster. Jo mere uddannelse kvinder har, jo mindre forskel er der i arbejdsdelingen mellem kønnene i alle lande. Det skyldes, at uddannelse dels øger deltagelsen på arbejdsmarkedet, dels styrker kvindens forhand-

lingsposition i familien. Øget uddannelse af kvinder er således et vigtigt middel til at skabe mere lighed i fremtiden, samtidig med at den nødvendige infrastruktur i form af velfærdsinstitutioner og -ordninger nødvendigvis må være til stede. Hvis ikke det er tilfældet, er der noget, der tyder på, at det går ud over børnetallet, sådan som man ser det i Italien.

Skandinavien – en foregangsregion med forskelle

Der er ingen tvivl om, at de skandinaviske lande på mange måder anses for at være progressive, når det gælder kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet, ligestilling i hjemmet, osv. Der er dog også betydelige forskelle disse lande imellem.

I Norge er der stadig mange hjemmegående kvinder, i Sverige (og i Norge) mange deltidsbeskæftigede kvinder; i Finland derimod stort set kun fuldtidsbeskæftigede kvinder. I Danmark er der få hjemmegående kvinder, og andelen af deltidsbeskæftigede kvinder er faldet dramatisk i de seneste årtier [11]. Hvad angår foretrukne familiemodeller, er ligeforsørgermodellen den mest foretrukne blandt danske forældre, mens forholdsvis mange svenske forældre foretrækker, at kvinden er såkaldt "junior-partner", og i Norge er mere traditionelle familieidealere udbredte. Det er dog relativt små forskelle, der er tale om, og ser man alene på beskæftigede mødre er det kun et fåtal, der går ind for den gammeldags mande-forsørger-model i alle landene [8].

Et andet gennemgående træk i Skandinavien er forholdsvis store sociale udgifter til familier og børn. Disse går dels til enlige med børn, som der er forholdsvis mange af sammenlignet med i resten af Europa, dels til et stort udbud af børneinstitutioner med Danmark på førstepladsen. Også pensioner er en stigende udgiftspost på de offentlige budgetter i Skandinavien, i takt med at der bliver stadig flere gamle, og at de ældre bliver tidligere pensioneret. Som konsekvens af dette, bliver private arbejdsmarkedspensioner stadig mere udbredt, hvorved Skandinavien på dette punkt vil komme til at ligne resten af Europa.

Skandinavien har forholdsvis store sociale udgifter til familier og børn. Disse går dels til enlige med børn, som der er forholdsvis mange af sammenlignet med resten af Europa, dels til et stort udbud af børneinstitutioner.

Europas fattige børn

At der er fattige mennesker i Europa er en kendt sag. Mindre kendt er det måske, at fattigdommen blandt børn er større end blandt voksne i de fleste europæiske lande. Ser man således på, hvor mange der mangler forskellige goder, såsom muligheden for at købe nyt tøj, at have en god bolig, sikre omgivelser, at kunne invitere venner hjem, osv. viser det sig, at der er større afsavn blandt børn end blandt voksne, idet der i vurderingen tages hensyn til, at det er værre ikke at have et meget udbredt gode end ikke at have et mindre udbredt gode [12].

Samtidig er risikoen for at forblive fattig og dermed lide afsavn i længere tid større blandt børn end blandt voksne. Det viser sig ved, at børn, der var fattige i 1994, havde en større sandsynlighed for også at være det i 1998 sammenlignet med fattige voksne i samme år. Der er dog forskelle imellem landene, idet børns risiko for at leve i fattigdom i England, Italien og Danmark falder hurtigere end tilsvarende voksnes risiko. Det giver håb om bedre vilkår for børn – og voksne – i disse lande.

Fremtidige undersøgelser vil bl.a. se nærmere på, hvad der karakteriserer fattige familier, og om det er de samme år efter år. Der er således behov for mere viden for politisk at kunne formulere relevante indsatser, som kan forbedre fattige voksne og børns levevilkår.

Litteratur

[1] Esping-Andersen, G. (1990)

The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press.

[2] Esping-Andersen, G. (1999)

Social Foundation of Postindustrial Economies Oxford: Oxford University Press.

[3] Deding, M. (2000)

Decomposition of Inequality by Population Subgroups and Income Sources – Theory and Empirical Application. i: *Aspects of Income Distributions in a Labour market Perspective*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Aarhus Universitet, ph.d.-afhandling.

[4] Deding, M., P.J. Pedersen & Smith, N. (2000)

A Behaviourial Decomposition of Income Distribution and Poverty, i: *Aspects of Income Distributions in a Labour Market Perspective*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Aarhus Universitet, ph.d.-afhandling.

[5] Aaberge, R., Björklund, A., Jäntti, M., Palme, M., Pedersen, P.J., Smith, N. & Wennemo, T. (2002)

Income Inequality and Income Mobility in the Scandinavian Countries Compared to the United States. Review of Income and Wealth (under udgivelse).

[6] Burkhauser, R.V. & Holtz-Eakin, D. (1997)

Labor Earnings Mobility and Inequality in the United States and Germany during the Growth Years of the 1980s. *International Economic Review* 38(4), 775-194.

[7] Deding, M. (2002)

Wage Mobility in Denmark, Germany and the United States. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper (under udgivelse).

[8] Bonke, J. (2000)

The future of work in Europe: General patterns of time use, i: Gender use of time. Three European studies. European Commission. European Communities.

[9] Bonke, J., Deding, M. & Lausten, M. (2002)

The Female Income Distribution in Europe – The Importance of Family Structure and Labour Market Attachment. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper 31:2002.

[10] Bonke, J. & Koch Weser, E. (2003)

The Welfare State and Time Allocation – Denmark, Italy, France & Sweden, i: Giele J.Z. & E.Holst. Changing life patterns in Western Industrial Societies. Elsevier (under udgivelse).

[11] Bonke, J. (1997) (red.)

Levevilkår I Danmark. Statistisk oversigt 1997. København: Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet.

[12] Hussain, M.A. (2002)

Child Deprivation in the European Union. København: Socialforskningsinstituttet. Working paper (under udgivelse).

Datagrundlaget for SFI's forskning om velfærdsfordeling

Levekårsundersøgelsen

Der er nordisk tradition for at gennemføre undersøgelser af befolkningernes levevilkår. I Danmark er sådanne gennemført i 1976 og 1986 [1] og igen i 2000, idet de samme mennesker er fulgt i denne periode, samtidig med at nye yngre er kommet til i 2000 for at sikre repræsentativitet. Det betyder, at udviklingen i en række levevilkår kan undersøges i et såkaldt længdesnitperspektiv for at vise, om dårlige hhv. gode levevilkår hænger ved livet igennem. Tværsnitperspektiv giver omvendt mulighed for at sammenligne levevilkårene i befolkningen på forskellige tidspunkter. Sidstnævnte perspektiv giver mulighed for at belyse udviklingen i fordelingen af levevilkår i de sidste 25 år, og dermed virkningen af forskellige politikker på det overordnede plan, mens længdesnitperspektivet muliggør analyser af mere individuelle forhold, såsom social arv og social mobilitet, risikoen for social eksklusion.

Ved levevilkår forstås i den danske undersøgelse ikke kun sociale forhold, idet også sundhedsforhold, uddannelse, familieforhold, fritid, beskæftigelse, arbejdsmiljø, boligforhold, sociale relationer, indflydelse og økonomiske forhold indgår som levevilkår. Både udbredelsen og fordelingen af disse forhold hver for sig og sammenhængen mellem dem kan derfor analyseres og danne grundlag for konkrete administrative og politiske initiativer af fordelingsmæssig karakter.

Det kan nævnes, at levevilkårsoplysningerne er blevet suppleret med oplysninger om familie- og arbejdsmarkedskarrierer fra administrative registre, hvorved værdifuld viden om såvel individuelle forhold som strukturelle forhold i samfundet har kunnet analyseres mere grundigt end det sædvanligvis er tilfældet [2] [3]. Det danske levevilkårsdatasæt er da også internationalt set enestående.

Den seneste levevilkårsundersøgelse fra 2000 er resultatet af et samarbejde mellem Sociologisk Institut, Københavns Universitet, og Socialforskningsinstituttet. Den er netop ved at blive analyseret og bliver afrapporteret i begyndelsen af 2003 i form af en rapport om den generelle fordeling af levevilkår i Danmark og udviklingen heri.

Ungeforløbsundersøgelsen

Socialforskningsinstituttet etablerede i 1968 en panelundersøgelse – Ungeforløbsundersøgelsen – som omfattede et repræsentativt udvalg på ca. 3.000 unge, der gik i 7. klasse og var 14 år gamle. Den indeholdt en lang række oplysninger om de unges opvækstmiljø, skolegang, forældrenes sociale placering samt holdninger og forventninger til de unges senere liv og færden. Undersøgelsen blev suppleret med en række intelligenstag, der afprøvede de unges færdigheder i læsning, regning og "kognition". Der var tale om tre test, nemlig en mundtlig prøve omhandlende

sproglig forståelse og abstraktionsevne, en skriftlig prøve omhandlende forståelsen af geometriske og tredimensionelle figurer, og en skriftlig prøve af de unges evne til at forstå matematiske problemstillinger [4] [1].

I 1969 blev respondenternes forældre interviewet om deres daværende arbejdsmarkedsplacering, uddannelse, samt en lang række holdninger til arbejde, familieliv, politik og værdier mere generelt. Formålet var at få et bredere kendskab til forældrenes sociale placering og holdninger. I 1973 blev respondenterne, der nu var 19/20 år gamle, interviewet igen. Der blev spurgt til deres uddannelsesvalg og arbejdsmarkedsdeltagelse samt holdninger til politik og generelle værdier om samfundet. I 1976 blev respondenterne, der i mellemtiden var blevet ca. 22 år gamle, endnu en gang interviewet. Der blev spurgt til deres uddannelse og arbejdsmarkedsdeltagelse, familiesituation og kønsrollemønstre, samt igen til deres holdninger til politik og nogle generelle værdier. Endelig i 1992, da respondenterne var ca. 38 år gamle, blev de interviewet om deres socioøkonomiske situation, familiesituation, børn, helbred og om deres fritidsinteresser.

Den nyeste runde af ungeforløbsundersøgelsen er gennemført i 2001, hvor respondenterne var ca. 47 år gamle. Der blev her især lagt vægt på uddybende oplysninger om respondenternes barndomshjem, deres eventuelle børns uddannelse og kontakten til disse børn, deres sociale og økonomiske ressourcer og deres helbredstilstand.

Der er i gennem tiderne foretaget en række publiceringer på dette datamateriale, og en ny publikation forventes offentliggjort i begyndelsen af 2003 [5].

Det europæiske husstandspanel

I begyndelsen af 1990'erne etableredes en omfattende europæisk dataindsamling, som havde til formål at følge den sociale udvikling i den Europæiske Union. I samtlige medlemslande blev et repræsentativt udsnit af befolkningen i perioden 1994-2001 spurgt om deres boligsituation, tilknytning til arbejdsmarkedet, uddannelsesmæssige status, familiemæssige baggrund, indkomst og en række andre forhold af betydning for deres levevilkår. Ud over et spørgeskema, som blev brugt til hele husstanden, indeholder undersøgelsen også individuelle spørgeskemaer til alle personer i husstanden over 16 år.

Det europæiske husstandspanel giver mulighed for at analysere en række levevilkårsforhold og foretage landesammenligninger, da det er de samme spørgsmål, som går igen i alle lande. Samtidig er det muligt at følge udviklingen over tid for de samme mennesker, hvilket reducerer usikkerheden i en række analyser. Og endelig indehol-

der analysen ikke kun oplysninger om faktuelle forhold, idet der også er spurgt om, hvordan man oplever forskellige forhold, og hvilke præferencer man har i forhold til disse, såsom ønsker til arbejdstiden mv.

Inden for velfærdsfordelingsforskningen på Socialforskningsinstituttet er datasættet blevet anvendt i flere forskellige undersøgelser, fx [6] og [7].

Tidsanvendelsesundersøgelsen

Siden midten af 1960'erne er der foretaget undersøgelser af danskernes tidsanvendelse. I 1964 var formålet først og fremmest at belyse befolkningens fritidsmønster, herunder anvendelsen af radio og tv, mens det i 1975 blev indsnævret både på baggrund af opnåede erfaringer og mangel på ressourcer. Med 1987-undersøgelsen blev arbejdet i familien bragt i fokus, idet ligestillingsdebatten på det tidspunkt i høj grad drejede sig om sammenhængen mellem arbejdsliv og familieliv, og de hindringer familielivet kan skabe for kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet. Endelig havde 2001-undersøgelsen også fokus på ligestilling og fritid, tillige med et ønske om at belyse udbuddet af arbejdskraft, virkningen af ændrede arbejdstider på arbejdsmarkedet, liberalisering af lukkeloven og den mere udbredte brug af IT [8].

I tidsanvendelsesundersøgelserne anvendes både et spørgeskema og et døgnrytmeskema. Spørgeskemaet afdækker forskellige baggrundsforhold plus oplysninger om en række ikke så hyppigt forekomne aktiviteter, mens døgnrytmeskemaet belyser, hvilke aktiviteter respondenterne var involveret i i løbet af en dag. I 2001 udfyldtes et døgnrytmeskema for hhv. en ugedag og en weekenddag, og hvis den adspurgte person havde en ægtefælle/samlever, udfyldte denne ligeledes døgnrytmeskemaer for de samme dage.

Døgnrytmeskemaet er opdelt i 10-minutters intervaller, hvor hovedaktivitet og evt. bi-aktivitet angives, samtidig med at stedet for aktivitetens udførelse oplyses, og hvem i eller uden for husstanden respondenterne var sammen med. Dette svarer til døgnrytmeskemaet, der blev anvendt i 1987, bortset fra at der dengang blev anvendt 15-minutters intervaller. I forhold til 1987-undersøgelsen, som kun blev foretaget om foråret, blev 2001-undersøgelsen opdelt i interview om foråret og efteråret.

Der er med den sidste tidsanvendelsesundersøgelse skabt et datasæt, som kan belyse danskernes tidsanvendelse over en 14-årig periode. Hertil kommer, at døgnrytmeoplysninger har vist sig at give bedre muligheder for at beregne såvel den faktiske arbejdstid på arbejdsmarkedet som i hjemmet [9]. Samtidig betyder det forhold, at 2001-undersøgelsen stort set følger de retningslinier, som blev udarbejdet af

Eurostat [10], at det er muligt at gennemføre sammenligninger med forholdene i en række andre lande, der nogenlunde samtidigt også har gennemført tidsanvendelsesundersøgelser.

Litteratur

[1] Hansen, E. J. (1995)

En generation blev voksen. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:8.

[2] McIntosh, J. & Munk, M.D. (2002)

Mobility. A Critical Appraisal. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper nr. 11:2002.

[3] Deding, M. & Hussain, M.A (2002)

Children's Educational Attainment – The Effects of Parental and other Background Factors. i: *Essays on Income Distribution*, Århus: Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus og København: Socialforskningsinstituttet, ph.d.-afhandling.

[4] Ørum, B. (1971)

Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet. København: Socialforskningsinstituttet, Studie 20.

[5] Jæger, M.M., Munk, M. & Ploug, N. (2003)

Den sociale arvs betydning i Danmark. En generationsstudium. København: Socialforskningsinstituttet, kommende rapport.

[6] Bonke, J., M. Deding og M. Lausten (2002)

The Female Income Distribution in Europe– The Importance of Family Structure and Labour Market Attachment. København: Socialforskningsinstituttet. Working Paper.

[7] Hussain, M. A. (2002)

Child Deprivation in the European Union. København: Socialforskningsinstituttet. Working paper (under udgivelse).

[8] Bonke, J. (2002)

Tid og velfærd. København: Socialforskningsinstituttet 02:26.

[9] Bonke, J. (2002)

Paid work and unpaid work – questionnaire information versus diary information. København: Socialforskningsinstituttet. Working paper. 26:2002s.

[10] Eurostat (2000)

Guidelines on Harmonized European Time Use Surveys. European Commission. Eurostat. Luxembourg.